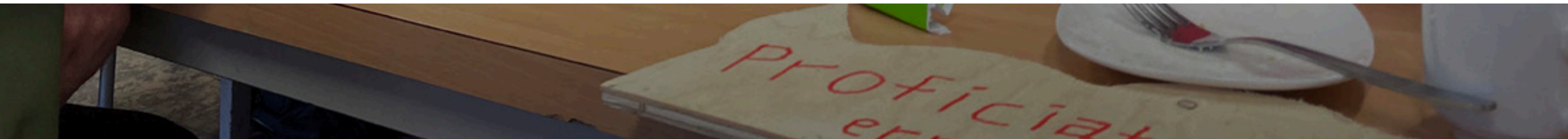

Actie-onderzoek sociale innovatie op Landpark Assisië

Laura Mudde, MA & dr. Gustaaf Bos

UvH | UNIVERSITEIT
VOOR
HUMANISTIEK

Actie-onderzoek sociale innovatie op Landpark Assisië

Laura Mudde, MA & dr. Gustaaf Bos

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Achtergrond actie-onderzoek	4
Democratisch samenleven	5
Inhoud rapportage	6
Werkwijze actie-onderzoek: samen kennis-maken	8
Persoonlijke betrokkenheid als basis	9
Open proces	11
Recht doen aan verwarring, complexiteit en traagheid	12
Onderzoeksactiviteiten	12
Data-analyse	13
Spanningsveld 1 Publiek versus privaat	16
Betekenis van de begrenzing	17
De John Deere kwestie	18
Wat kunnen we leren van de verzekeringskwestie rondom de John Deere wagens?	22
Spanningsveld 2 Landpark als dorp of achtertuin?	25
Dorp of achtertuin?	25
Samenleven met nieuwe bewoners	26
Wat kunnen we leren van het spanningsveld tussen het Landpark als dorp of achtertuin?	30
Spanningsveld 3 Vormgeven aan zorg en samenleven op de werkvloer en in het transitiedenken	33
Veranderingen op micro, meso en macroniveau	33
Samen zoeken naar nieuwe vormen van zorg	34
Wat kunnen we leren van dit spanningsveld?	36

Spanningsveld 4 (On)zichtbaarheid	39
Spontane ontmoetingen	39
Capsule	40
Aansluiten bij	41
Wat kunnen we leren van het spanningsveld rondom de (on)zichtbaarheid van Chris in dit onderzoek?	41
Analyse	43
<i>Kerninzicht 1</i> Een relationele kijk op 'een stem hebben'.	43
<i>Kerninzicht 2</i> De onderbelichte potentie van getuige-deskundigen	46
<i>Kerninzicht 3</i> Werken met of vanuit belichaamde vormen van kennis	47
Conclusie	50
Aanbevelingen voor praktijkverbetering	51
Samenvatting	57
Bijlagen	
Portret Tom	61
Portret Henk en Gijs	64
Portret Marja	67
Portret van Jimmy en van de Sloopschuur	70
Portret Chris	74
Portret Ilse	76
Portret Patrick	78
Details tijdslijn ontwikkeling kunstinterventie	80
Referenties	83

Inleiding

Achtergrond actie-onderzoek

Op Landpark Assisië te Biezenmortel wordt al meer dan een eeuw zorg verleend aan én samengeleefd met mensen met een verstandelijke beperking. De broeders Penitenten stichtten 'Huize Assisië' in 1904. Zij waren de eersten in Nederland die de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking uitbreidden met opvoeding, onderwijs en arbeid omdat zij daar de meerwaarde van inzagen. Sindsdien hebben verschillende maatschappelijke veranderingen de zorg en het samenleven op Landpark Assisië beïnvloed. Momenteel telt Landpark Assisië ongeveer 250 bewoners. Deze bewoners worden in hun leven en werken ondersteund door zorgorganisatie Prisma, die tevens eigenaar is van het Landpark. De veranderingen in de wetgeving in het sociale domein in 2015 zetten opnieuw de vraag op de agenda wat goede zorg op Landpark Assisië is. Dit actie-onderzoek is ingegeven door deze ontwikkelingen en geïnitieerd door de gemeente Tilburg, de provincie Noord-Brabant, het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en zorgorganisatie Prisma.

Het doel van dit actie-onderzoek is om het denken over het huidige transformatieproces op Landpark Assisië te ondersteunen en faciliteren. Het actie-onderzoek is daarbij in het bijzonder een verkenning naar de rol die de bewoners van het Landpark spelen in het vormgeven van zorg en samenleven. Daarmee is deze verkenning niet alleen van belang voor het Landpark zelf, maar beoogt het ook het denken over participatieve besluitvormingsprocessen in de rest van het land te voeden.

Het actie-onderzoek bestaat uit twee delen: enerzijds worden de perspectieven vanuit de leefwereld van de huidige bewoners verkend en anderzijds staat de vraag centraal hoe nieuwe vormen van governance recht doen aan burgerparticipatie en vorm krijgen van onderaf. Het eerste deel is uitgevoerd door de Universiteit voor Humanistiek, het tweede gedeelte door onderzoekers van Tranzo van de Universiteit van Tilburg. Dit rapport is een verslaglegging van het actie-onderzoek dat zich richt op het perspectief van de huidige bewoners.

Democratisch samenleven

De centrale vraag van dit actie-onderzoek is hoe democratisch samenleven vorm krijgt op Landpark Assisië. De leefwereld van de huidige bewoners van het Landpark is daarin het uitgangspunt. Mensen die door hun manier van in de wereld zijn meteen ook die centrale vraag in een nieuw daglicht stellen. Want wat betekent inspraak als je je niet (goed) in taal kunt uitdrukken? Hoe kun je iemand betrekken bij beleidsvorming, -uitvoering en besluitvorming als het maar de vraag is of diegene zich op een betekenisvolle manier kan verhouden tot de kwesties die op het spel staan? En hoe kunnen beleidsmakers en bestuurders zicht krijgen op wat er voor deze mensen toe doet?

De toegankelijkheid van besluitvormingsprocessen voor mensen met een beperking was in 2020 het centrale thema van de jaarlijkse rapportage van het College voor de Rechten van de Mens (CRM) over de naleving van het VN-verdrag handicap.¹ Uit die rapportage blijkt dat er in de praktijk weinig sprake is van een dialoog tussen mensen met een beperking en beleidsmakers. Bovendien komt het zelden voor dat mensen met een beperking en hun representatieve organisaties zelf initiërend zijn in het vaststellen van de agenda. De aanbevelingen in deze rapportage spelen hier dan ook op in en bepleiten daarbij ‘meedenken’ en ‘nauw overleg’ tussen beleidsmakers en mensen met een beperking.

1: <https://mensenrechten.nl/en/node/2865>

Hoewel wij het belang van de aanbevelingen van het CRM onderstrepen, vragen wij ons tegelijkertijd af of bewoners van Landpark Assisië door deze manier van denken over politieke participatie niet in beginsel al worden uitgesloten. Termen als ‘meedenken’ en ‘nauw overleg’ getuigen immers van een cognitieve en veelal verbale benadering van participatie; iets dat weinig recht doet aan de manieren waarop de bewoners van het Landpark in de wereld zijn. Hoe kunnen we nadenken over en vormgeven aan een politieke participatie die meer recht doet aan hun leefwereld? Om dit te onderzoeken startte dit deel van het actie-onderzoek in het alledaagse leven van enkele bewoners aan de hand van de onderzoeksvraag: wat kunnen we leren over participatieve beleidsvorming, -uitvoering en besluitvorming vanuit het geleefde leven van de bewoners op Landpark Assisië?

Inhoud rapportage

Dit deel van het actie-onderzoek heeft een verkennend karakter en heeft vooral als doel om spanningsvelden en oriëntatiepunten zichtbaar te maken met betrekking

tot participatieve vormen van beleidsvorming, -uitvoering en besluitvorming. Daarnaast heeft het als 'reflectieplatform' gefunctioneerd om het lerend vermogen van zorgorganisatie Prisma in het denken over het transformatieproces te faciliteren.

De voorliggende rapportage start met een toelichting op de werkwijze van het actie-onderzoek en de activiteiten die in het afgelopen jaar zijn ondernomen. Daarna volgt een uiteenzetting van de vier spanningsvelden die door het actie-onderzoek naar voren zijn gekomen. Bij de totstandkoming en duiding van die spanningsvelden zijn zeven portretten van bewoners richtinggevend geweest. Deze portretten werden geschreven vanuit de wekelijkse observaties en zijn bijgevoegd als bijlagen. Na de duiding van de belangrijkste vier spanningsvelden in het actie-onderzoek volgt een analyse in het licht van de bovengenoemde onderzoeksvraag. In die analyse wordt beschreven wat we vanuit de vier spanningsvelden (en de portretten) kunnen leren over participatieve besluitvormingsprocessen. De rapportage besluit met aanbevelingen voor praktijkverbetering voor zorgorganisatie Prisma en de betrokken overheidslagen. Bij de duiding van de spanningsvelden en de portretten wordt er geschreven vanuit het perspectief van de eerste auteur.

Werkwijze actie-onderzoek: samen kennis-maken

Het onderzoek gaat uit van de centrale principes van participatief actieonderzoek: maximale participatie, lokale impact en collectieve actie (Bradbury, 2015; Wakeford & Sanchez Rodriguez, 2018). Maar wat betekenen deze principes in de context van Landpark Assisië? Immers: net als tussen de wereld van beleid en de leefwereld van de bewoners, gaapt er ook een kloof tussen de achtergrond van de betrokken onderzoekers en de leefwereld van de bewoners. Wat vraagt het om op een daadwerkelijk participatieve manier een actie-onderzoek uit te voeren met mensen met een verstandelijke beperking?

De aanpak van dit actie-onderzoek bouwt onder meer voort op eerder gedaan onderzoek door de tweede auteur. Het proces van kenniscreatie wordt daarin gezien als een proces waarin kennismaken en *kennis* maken hand in hand gaan, vandaar de schrijfwijze ‘kennis-maken’. Deze kennis is niet alleen situatie-afhankelijk, persoonsgebonden en verbaal, maar ook relationeel, veranderlijk en non-verbaal – en ontstaat in een proces van ‘elkaar leren kennen’, ‘op elkaar afstemmen’ en ‘elkaar beginnen te vertrouwen’ (Bos, 2016; Bos, Kal, Abma & Tromp, 2019). Drie kernprincipes van deze manier van onderzoek doen worden hieronder toegelicht.

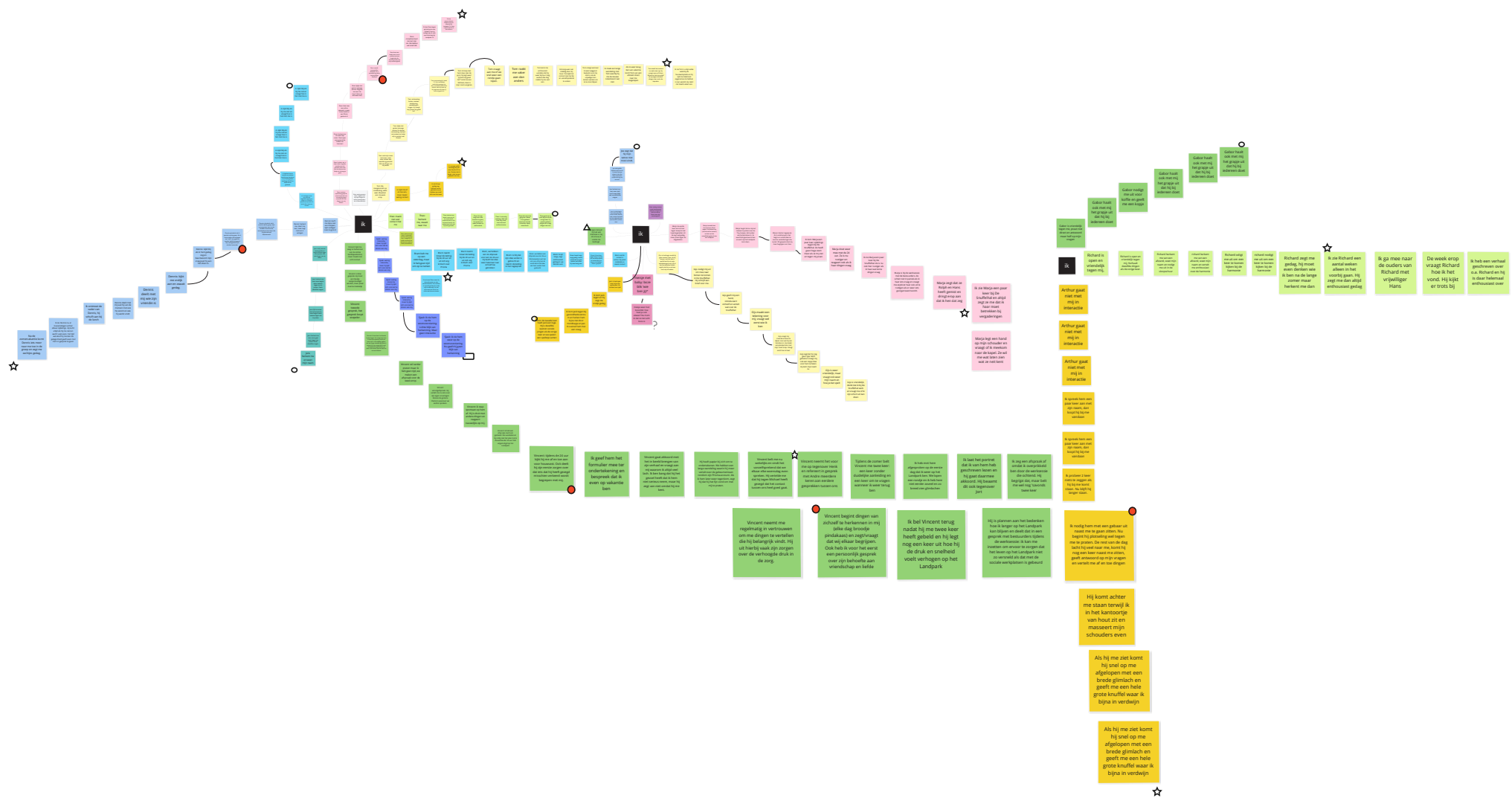
Persoonlijke betrokkenheid als basis

In het onderzoek staat het aangaan van contact van mens tot mens steeds voorop. Dit is gedaan door intensief aansluiting te zoeken bij het alledaagse leven van de bewoners, professionals en andere actoren op het Landpark.² De eerste auteur heeft het afgelopen jaar vrijwel elke woensdag doorgebracht op het Landpark op verschillende dagbestedingsplekken en een woonvoorziening. De focus lag hierbij op het opbouwen en verdiepen van relaties en niet op het spreken en ontmoeten van zoveel mogelijk mensen. Deze ontmoetingen zijn uitvoerig beschreven in een observatielogboek en er is uitvoerig op gereflecteerd in het onderzoeksteam. In deze reflectieprocessen is onder meer gekeken naar hoe bewoners en andere actoren op de aanwezigheid van de onderzoeker reageren, aangezien de onderzoeker zelf ook een nieuwe actor op het Landpark was.

De terugkerende ontmoetingen waarbij persoonlijk contact voorop stond hebben ervoor gezorgd dat de onderzoeker een gelaagd en rijk beeld kon krijgen van hoe bewoners het leven op Landpark Assisië ervaren. Ook heeft het eraan bijgedragen dat het onderzoeksproces gedurende de tijd steeds meer een collaboratief karakter kreeg. Dit wordt in de paragrafen 'open proces' en 'recht doen aan verwarring, complexiteit en traagheid' verder uitgediept.

Het uitgangspunt van persoonlijke betrokkenheid als basis heeft niet alleen de wekelijkse observaties bij verschillende dagbestedingen gekleurd, maar ook verschillende acties die tijdens het onderzoek zijn georganiseerd. Hierbij is namelijk steeds gezocht naar manieren om persoonlijke betrokkenheid tussen bewoners en vertegenwoordigers van de zorgorganisatie of betrokken overheidslagen te creëren.

² Hierbij is allereerst contact gemaakt met de oorspronkelijke bewoners van het Landpark, mensen met een verstandelijke beperking die begeleid wonen op Landpark Assisië. Daarnaast met nieuwe bewoners, mensen zonder verstandelijke beperking die op het Landpark wonen maar niet werkzaam zijn in de zorg. Ook is contact gemaakt met begeleiders, de mensen die op de dagbestedingslocaties en woonvoorzieningen werken en de bewoners begeleiden in hun dagelijks leven. Verder is gesproken met teamleiders en managers van een aantal dagbestedingslocaties of woonvoorzieningen. Tenslotte is contact gemaakt met vrijwilligers, mensen die op vrijwillige basis contacten onderhouden met bewoners vaak vanuit de dagbestedingslocatie of woonvoorziening.

Een overzicht van ontmoetingen tussen mij (zwarte blokje) en verschillende bewoners.

De rode stippen zijn kantelpunten in ons contact. De sterretjes, cirkels of driehoeken geven de aard van het contact weer (open en verdiepend, neutraal of negatief).

- ☆ Opbouwend positief contact
- (Redelijk) positief contact, maar geen grote ontwikkeling
- Geen echt contact, geen ontwikkeling
- △ Negatief contact

Open proces

De planning van het actie-onderzoeksproces is vooraf zoveel mogelijk opengehouden. De deelnemers aan het onderzoek werden niet vooraf vastgesteld en ook de tijdsindeling van het gehele onderzoek werd slechts in grote lijnen weergegeven. Hierdoor werd het mogelijk de inhoudelijke focus van het actie-onderzoek zoveel mogelijk te laten sturen door wat er voor de betrokken bewoners en professionals toe deed. Kleine of grote gebeurtenissen die door bewoners en professionals als betekenisvol - in welke zin dan ook - werden gezien, werden zo leidende elementen in het onderzoeksproces. Deze gebeurtenissen functioneerden als focuspunten in de wekelijkse observaties én er zijn een aantal gerichte werksessies rondom deze gebeurtenissen georganiseerd.

De samenstelling van de groep onderzoek deelnemers heeft in de loop van het onderzoek vorm gekregen. Een deel van de onderzoeksgroep bestaat uit betrokkenen bij de gebeurtenissen. Een ander deel van de participanten zijn bewoners die geïnteresseerd zijn in de transformatie van het Landpark, die zich hierbij betrokken voelen en die werden geïntroduceerd aan de onderzoeker. Daarnaast zijn er mensen betrokken die hun verhaal wilden vertellen en de eerste auteur actief opzochten om zaken onder de aandacht te brengen.

De regelmaat van de bezoeken aan het Landpark door de eerste auteur, zorgde er bovendien voor dat diverse bewoners zelf de mogelijkheid hadden om de onderzoeker wel of niet op te zoeken. Met het verstrijken van de tijd gebeurde dit ook. Bewoners initieerden actief een gesprek of ontmoeting of vermeden dit juist. De macht om te bepalen wie wel of niet gezien en gehoord wordt in het onderzoek lag daarmee niet alleen bij de auteurs, maar ook bij deze bewoners en zorgprofessionals.

Recht doen aan verwarring, complexiteit en traagheid

De regelmaat in de bezoeken van de eerste auteur aan het Landpark zorgde ervoor dat er tijd was om bewoners te leren kennen. Dit is cruciaal omdat sommige mensen met een verstandelijke beperking veel tijd nodig hebben om vertrouwelijk te worden, maar ook omdat veel gebeurtenissen tijdsafhankelijk zijn. Om de reacties van bewoners op nieuwe ontwikkelingen te kunnen zien, zijn directe observaties cruciaal. Vragen naar gebeurtenissen die al geweest zijn, geven namelijk vaak maar een beperkt inzicht in de geleefde ervaring.

Anderzijds kostte het de eerste auteur ook tijd om dingen te kunnen zien en begrijpen. Ontmoetingen tussen haar en mensen met een verstandelijke beperking waren tot aan dit onderzoek niet vanzelfsprekend. Regelmatig was het lastig om de vinger erop te leggen wat er nu precies was gebeurd. Daarnaast confronteerden de vele ontmoetingen de onderzoeker voortdurend met haar verbale en cognitieve manier van in de wereld staan en met hoe slecht dat soms aansluit bij de leefwereld van bewoners. Bewoners leken elkaar onderling regelmatig beter te begrijpen dan dat de onderzoeker dat deed.

Onderzoeksactiviteiten

- Wekelijkse participatieve observaties op verschillende dagbestedingslocaties en een woonvoorziening tussen januari en december 2021.
- Tweemaal een 24-uurs bezoek door respectievelijk wethouder Zorg, Welzijn en Gezondheid gemeente Tilburg en een beleidsmedewerker van

het Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties.

- Werksessie met een groep teamleiders en een groep begeleiders om de veranderingen in kaart te brengen en te reflecteren op hun rol daarin.
- Werksessie met theatergroep Speels Collectief, studio Assisië en betrokkenen vanuit Prisma om te leren over het proces van zoeken naar samenwerking.
- Werksessie met kunstenaar Neeltje ten Westenend, ontwerp-geografe Isis Boot en studio Assisië om te leren over het proces van de totstandkoming van een publieke interventie op het Landpark.
- Gesprek met studio Assisië, performance collectief De Zwermers en Prisma over ontwikkeling nieuwe projecten.
- Werksessie met afgevaardigden van de provincie Noord-Brabant en gemeente Tilburg om te reflecteren op 3 concrete casussen uit het onderzoek.
- Tussentijds delen van onderzoeksresultaten in de vorm van een halfjaarlijkse presentatie aan verschillende betrokkenen en diverse filmpjes op de interne digitale communicatiekanalen van Prisma.

Data-analyse

Het onderzoek heeft een rijke collectie aan data opgeleverd, bestaande uit observatie- en reflectieverslagen, foto's, filmpjes, verschillende 'mappings' en audiofragmenten. De analyse van deze data is deels in samenwerking gedaan met de betrokkenen zelf, zoals de tijdslijnen van de samenwerking tussen Speels Collectief en Prisma en het kunstproject van Neeltje ten Westenend en Isis Boot.

De observatieverslagen en reflectieverslagen zijn geschreven door de eerste auteur en tweewekelijks besproken met de tweede auteur. Vanuit deze verslagen zijn zeven portretten geschreven waarin de centrale thema's in de data op een verhalende manier naar voren komt (zie bijlagen). Deze portretten zijn vervolgens in het kader van member check voorgelegd aan de betrokkenen zelf, hun persoonlijk ondersteuners en wettelijke vertegenwoordigers. De lezers kregen de mogelijkheid om het verhaal waar nodig aan te passen. Daarnaast bleek het portret een goede manier te zijn om bepaalde inzichten te verdiepen; dikwijls ontstond er namelijk een gesprek naar aanleiding van bepaalde passages. Ook deze perspectieven zijn meegenomen in de verdere data-analyse waarin de vier centrale spanningsvelden van het actie-onderzoek zijn geduid.

Hieronder volgen de vier spanningsvelden die in de loop van het actie-onderzoek naar voren kwamen.

Richtingaanwijzer van de wandelroute over het Landpark en het hek dat tijdens de corona lockdown vrijwel helemaal dicht was

Spanningsveld 1

Publiek versus Privaat

Landpark Assisië is een van de residentiele zorginstellingsterreinen voor mensen met een verstandelijke beperking die is blijven bestaan ondanks de kanteling in beleid in de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw. Vanwege het de-institutionaliseringbeleid uit die jaren werden de meeste grootschalige residentiele voorzieningen gesloten en gingen mensen met een verstandelijke beperking zoveel mogelijk in bestaande woonwijken wonen. Waar bij veel overgebleven grootschalige woonzorgsettings vervolgens een vorm van omgekeerde integratiebeleid werd toegepast, is Landpark Assisië relatief afgeschermd gebleven van de buitenwereld. Vrijwel iedereen die er woont heeft een verstandelijke beperking, het terrein heeft een beperkte aansluiting op het openbaar vervoer en de omliggende omgeving kenmerkt zich door verscheidene bomenplantages, weilanden, boerderijen enkele verspreid staande grote, vrijstaande huizen. Sinds kort wonen er een aantal kunstenaars op het Landpark; de eerste bewoners die geen formele zorgtaak hebben en geen zorg ontvangen. Ondanks die verandering ga je gevoelsmatig duidelijk een grens over als je het Landpark binnenkomt. Het ritme is langzamer dan in de wereld eromheen en de mensen op straat lijken vooral onder te verdelen in 'mensen die er wonen' en 'mensen die er werken'.

Betekenis van de begrenzing

De begrenzing van het Landpark en zijn relatief geïsoleerde geografische ligging is beperkend. Voor bewoners is de mogelijkheid tot contact met andere mensen al snel beperkt tot de mensen die op het Landpark wonen of werken. Die beperking is een van de redenen om te zoeken naar hoe er een meer diverse gemeenschap zou kunnen ontstaan op het Landpark. Of in andere woorden: hoe kan de monocultuur van zorg op het Landpark doorbroken worden?

De gevoelsmatige en geografische grenzen van het Landpark leveren echter ook wat op. Voor vrijwel alle bewoners die ik heb gesproken is het Landpark een belangrijke plek. Het is de plek waar ze hulp hebben kunnen accepteren, waar ze tot rust zijn gekomen, waar ze al hun hele leven wonen, waar ze zelfstandig rond kunnen lopen. Die begrenzing zorgt daarmee voor een manier van leven die voor veel bewoners in een reguliere woonwijk niet mogelijk zou zijn geweest. Bewoner **Tom**³ maakte dit voor mij al heel vroeg in het actie-onderzoek duidelijk.

Tom is een van de bewoners die zelfstandig over het terrein rondloopt. Gedurende de dag maakt hij regelmatig een wandeling over het terrein. Hij zoekt dan vooral de bouwprojecten op waar bouwvakkers en andere technische mensen bezig zijn. Hij kijkt daar niet alleen naar, af en toe brengt hij ook iets in. Zo is het nieuwe hek van de Alpaca's een meter verplaatst, omdat Tom erop wees dat de dieren anders de blaadjes van de bomen zouden eten.

Ik ben in de maanden vaak met hem meegelopen. Wat me opviel tijdens die wandelingen is dat Tom ongelooflijk veel kan vertellen over het Landpark. Dat komt omdat hij een enorm oog voor detail heeft, maar ook omdat Tom veel vraagt over wat

³ De namen van bewoners en zorg-professionals zijn in sommige gevallen een pseudoniem.

er allemaal gaande is op het Landpark. Tom woont bovendien al sinds zijn zesde op het Landpark. In de wandelingen die we samen maakten, kon hij mij dingen vertellen over zijn vroege jeugd op het Landpark, over de knoppen van blaadjes die in de vroege lente aan de bomen zijn gekomen, en over de plannen voor nieuwbouw. Nooit in een chronologisch verhaal, maar altijd gekoppeld aan een specifieke fysieke locatie. Zodoende liepen in de gesprekken met hem verleden, heden en toekomst altijd door elkaar heen. Of beter gezegd: het leek wel alsof die tijdslagen gelijktijdig aanwezig waren.

Van zijn persoonlijk ondersteuner heb ik begrepen dat Tom ongeveer tien jaar in een woonwijk heeft gewoond. Het wonen in een woonwijk was voor Tom enorm beperkend. Hij kon daar niet meer zelfstandig rondwandelen, terwijl dit juist iets is dat hij heel graag doet. Bovendien verloor hij met deze verhuizing een omgeving waar heel veel van zijn kennis in besloten ligt.

Samenvattend: de begrenzing en de relatieve isolatie van het Landpark hebben hun beperkingen, maar maken ook een specifiek soort van (samen)leven mogelijk. Alle veranderingen die de grenzen van het Landpark wat willen oprekken om zo meer diversiteit in de gemeenschap te creëren, hebben met dit spanningsveld te maken. Het is een continue zoeken naar een balans tussen een vorm van diversiteit die een verrijking betekent en een vorm die specifieke gedragingen van de huidige bewoners onwenselijk beperkt.

De John Deere kwestie

Tijdens het actie-onderzoek is er één gebeurtenis geweest die de spanning tussen het

Landpark als privé én publiek terrein haarscherp duidelijk maakte. Deze kwestie is de verzekeringskwestie rondom de John Deere wagens.

Zoals geschreven, maakt de relatieve beslotenheid van het terrein een specifieke manier van leven mogelijk. Dit geldt ook voor hoe een deel van dagbesteding is ingericht. Bij AC Groen bijvoorbeeld, reden bewoners jarenlang op kleine John Deere wagens. Deze wagens gebruikten ze bijvoorbeeld om de borstelmachines en bladblazers naar de plek te brengen waar ze die dag zouden gaan werken. De bewoners moesten hiervoor wel eerst leren hoe ze de John Deere wagens moesten besturen én daarvoor een certificaat halen. De begeleiders zaten er tijdens het rijden naast met een extra set gaspedaal en rem, zoals in een lesauto.

In het begin van 2021 moesten de John Deere wagens verzekerd worden. Toen de verzekeraar vroeg wat de status van het terrein is, antwoorde Prisma: ‘privé met een publiek karakter’. Hierop concludeerde de verzekeraar dat het Landpark een openbaar gebied is. Het gevolg hiervan is dat je alleen verzekerd rond kan rijden, als je een officieel rijbewijs hebt. De bewoners mochten toen van de ene op de andere dag niet meer de John Deere wagens besturen, hetgeen, zoals ik hoorde van begeleiders, diverse escalaties tot gevolg had. Een schijnbaar kleine uitspraak van een verzekeraar met grote gevolgen voor wat bewoners wel en niet kunnen doen tijdens de dagbesteding.

Als we deze gebeurtenis uitpluizen dan komen er verschillende zaken naar voren. Ten eerste was er de boosheid en verontwaardiging van betrokken begeleiders. Zij vonden het vooral moeilijk te plaatsen dat Prisma de verzekering uiteindelijk een uitspraak liet doen over de status van het terrein: “*Waarom zijn ze niet het gesprek gestart met een andere verzekeraar?*” Maar ook het antwoord van Prisma: ‘privé met een publiek

karakter' klopte niet met de beleving van de betrokken begeleiders. Volgens de begeleiders die ik sprak, is het terrein 'gewoon' een privéterrein.

Deze gebeurtenis vertelt niet alleen iets over hoe medewerkers binnen de zorgorganisatie de status van het Landpark verschillend ervaren. Het vertelt ook iets over het verschil tussen wat wordt gezien als 'goede zorg'. De betrokken begeleiders hadden in de voorliggende jaren gezocht naar activiteiten die de bewoners aanspraken en waar ze wat van konden leren. Zodoende is het rijden op de John Deere wagens ontstaan. Een heel aantal bewoners houdt namelijk van (zwaardere) machines en bovendien moesten ze les krijgen om erop te mogen rijden, iets dat bestempeld werd met een certificaat. Zo'n certificaat wordt door bewoners heel serieus genomen, het is de bevestiging dat je iets hebt geleerd dat je eerst nog niet kon. De teamleider van AC groen die ik sprak, zag dit echter heel anders. Voor haar was het feit dat bewoners jarenlang met een certificaat hebben rondgereden op een voertuig waarvoor je op openbaar terrein een rijbewijs nodig hebt, een teken dat bewoners onvoldoende serieus worden genomen. Iets wat voor "ons" geldt, zou ook voor "hen" moeten gelden. Anders creëer je immers een "ons" en "hen"-denken dat zij juist graag wil overkomen. Er was bij deze gebeurtenis dus niet alleen sprake van een verschil in opvatting over de status van het terrein, maar ook een verschil in opvatting over wat het goede is om te doen in de situatie van het rijden op John Deere wagens.

De verschillende perspectieven van betrokken professionals werden gedurende het onderzoek al snel duidelijk, maar wat vinden de bewoners die jarenlang op de John Deere wagens hebben gereden er zelf van?

Ik was niet aanwezig op de bewuste dag dat de bewoners te horen kregen dat ze niet meer op de John Deere wagens mochten rijden, dus ik heb ernaar moeten vragen.

De eerste bewoner die ik hiernaar vroeg was **Gijs**. Gijs is een man van rond de 30. Hij is zeker 1,90m. lang, breedgebouwd, hij heeft een kaalgeschoren hoofd en heeft altijd een dikke, lange schakelketting om met daaraan een plaatje van een John Deere trekker. Ook heeft hij vaak T-shirts aan van het metaalbedrijf van zijn vader met daaroverheen een John Deere vest. Toen ik hem voor het eerst zag, dacht ik: als er iemand is die het erg moet vinden dat hij niet meer op de John Deere mag rijden, dan is het Gijs wel. Ik vroeg het hem en hij haalde alleen zijn schouders op. Ik was verbaasd, vindt Gijs het toch niet zo erg? Is hij eraan gewend dat dingen veranderen en is het kritieke moment voorbij? Durft hij zich niet te uiten tegenover mij? Staan die kleren voor iets anders dan dat hij ook echt de John Deere wil besturen? Vanaf dat moment ben ik hem meer gaan volgen. Ik zie hem gedurende 4 maanden vrijwel wekelijks.

In die vier maanden dat ik Gijs regelmatig heb gezien ben ik er niet achter gekomen wat Gijs zelf vond van het John Deere incident. Ik heb het niet kunnen zien toen het gebeurde en daarna heeft Gijs nooit echt antwoord gegeven op vragen van mij of zijn begeleiders hierover. Hij heeft in mijn bijzijn überhaupt nooit meer iets over de John Deere gezegd.

Van zijn persoonlijk ondersteuner begreep ik dat hij echter wel degelijk erg van slag was toen hij niet meer op de John Deere wagens mocht rijden. Ook zijn moeder, aan wie ik het portret dat ik over Gijs heb geschreven liet lezen, vertelde me dat hij het heel erg moeilijk heeft gevonden dat hij niet meer mocht rijden. Gijs had in die periode veel spanning in zijn lijf, hij keek boos, wilde af en toe niet meer naar de dagbesteding toe en heeft ook een John Deere wagen kapot proberen te maken. Zijn persoonlijk ondersteuner reageerde op zijn spanningen en vroeg hem wat er aan de hand was, Gijs antwoorde hem alleen in korte zinnen dat hij boos is en dat hij niet meer op de John

Deere mag rijden. Ditzelfde geldt voor Jimmy, die ook veel op de John Deere reed en wiens moeder ik ook heb gesproken. Zij vertelde me, net als de moeder van Gijs, dat de verandering veel impact heeft gehad. Ook van Jimmy heb ik nooit direct kunnen zien of horen hoe hij de verandering heeft ervaren.

Wat kunnen we leren van de verzekeringskwestie rondom de John Deere wagens?

Allereerst legt deze kwestie haarfijn bloot hoe er binnen Prisma verschillend over de status van het terrein wordt gedacht. Daarnaast laat het zien dat formele aanpassingen zoals de verandering van de status van het terrein op papier, een directe invloed hebben op het leven van bewoners.

Wat kunnen we van deze gebeurtenis leren over participatieve besluitvormingsprocessen? De keuze om de John Deere wagens te laten verzekeren was een noodzaak omdat het stratenplan van Landpark Assisië tot de openbare weg is gaan horen. De optie om naar een andere verzekeraar te zoeken is naar mijn weten niet verder onderzocht. De teamleider en begeleiders van AC Groen hebben wel bekeken of de bewoners niet op de velden op de John Deere wagens konden rijden, maar dit alternatief bleek niet interessant voor de betrokkenen. Dit proces is met andere woorden maar weinig participatief geweest, er is alleen gekeken naar alternatieven toen de beslissing al was genomen.

Bewoners als Gijs en Jimmy hebben wel gereageerd op de verandering. Niet door dit te vertellen, maar door bozig te zijn, zich terug te trekken of agressief gedrag te vertonen. Het gedrag van een bewoner als Gijs kun je afkeuren en zien als iets dat

gecontroleerd moet worden, maar zou je zijn gedrag ook op een andere manier van betekenis kunnen laten zijn? Als een vorm van protest over de verandering? Als een manier om zijn stem te uiten over wat er gebeurd is? Zeker omdat het voor hem moeilijk is om in taal zijn gevoelens en gedachten te uiten.

Vormen van protest zoals je terugtrekken of dingen kapot maken zijn veel minder expliciet dan reguliere vormen van protest en bovendien sterk afhankelijk van interpretatie. De escalaties hebben meestal plaats in de beschermde omgeving van de dagbesteding of de woonvoorziening. Ze gebeuren onder het toezicht van zorgprofessionals, maar niet in het zicht van de mensen die de besluitvorming maken. Wat is ervoor nodig om de betekenis van het protest van een bewoner als Gijs als politieke stem te kunnen zien om daar beter op in te kunnen spelen?

Spanningsveld 2

Landpark als dorp of achtertuin?

Dorp of achtertuin?

Het Landpark wordt vaak geduid als 'klein Brabants dorp'. Met zijn kapel, monumentale hoofdstraat en kleinschalige opzet is deze metafoor verleidelijk en snel gemaakt. Bewoner **Marja** was de eerste bewoner die me aan de metafoor van het Landpark als dorp deed twifelen.

Marja is erg betrokken bij alles wat er gaande is op het Landpark. Ze gaat hierover graag in gesprek, maar ze komt niet altijd makkelijk uit haar woorden. Haar zinnen zijn losse woorden of delen van zinnen die je als luisteraar zelf aan elkaar moet rijgen. Als ik Marja wandelend tegenkwam op het Landpark wees ze mij vaak op allerlei fysieke veranderingen: het bord over de aanleg van het natuurpark, een mozaïeken bankje dat zij onderhoudt, een gat in de weg, een boom die ziek is. Ze wees er dan naar, vertelde me wat het is en liep weer door. Ik kon de betekenis van al die interacties niet goed te pakken krijgen. Eerst dacht ik dat zij mij gewoon wat dingen op het Landpark wilde laten zien. Met de tijd ben ik me steeds meer gaan afvragen in hoeverre het Landpark niet een wezenlijk onderdeel is van haar identiteit.

Ik deel mijn reflecties op de betekenis van het Landpark voor Marja met een begeleider die haar goed kent. Zij legt mij uit dat om iets te begrijpen van wat het Landpark betekent voor veel bewoners, je het Landpark beter kunt vergelijken met een achtertuin in plaats van een dorp.

De metafoor van het Landpark als achtertuin is geen waterdichte metafoor. Ik weet niet of Marja het Landpark letterlijk als haar achtertuin ervaart, maar bewoners als **Marja, Tom, Patrick** en **Ilse** maken mij wel duidelijk hoeveel details zij zien van wat er gaande is op het Landpark en dat deze details ook veel impact hebben. Het valt op als er opeens een auto met een Belgisch kenteken voor de dokterswoning staat. Tom weet precies welke stoeptegels er binnenkort uit wordt gehaald omdat een weg wordt vernieuwd. De uitlaatgassen van bestelauto's laten Patrick letterlijk een blokje omlopen. Om iets te begrijpen van wat het betekent om zoveel tijd door te brengen op het Landpark en daar zo op aangewezen te zijn, komt de metafoor van een achtertuin waarschijnlijk dichterbij het gevoel van bewoners bij het Landpark dan de metafoor van het Landpark als dorp.

Samenleven met nieuwe bewoners

De metafoor van het Landpark als achtertuin staat op gespannen voet met de komst van de nieuwe bewoners - de kunstenaars in de dokterswoning, de kunstenaars die een residentie doen, de vrijwilligers die straks in de tiny huisjes zullen wonen. Hoe ervaren zij het Landpark? Als dorp, als uitvalsbasis, als tijdelijke werkplek? Hoe kunnen de belevingswerelden van de huidige bewoners en die van de nieuwe bewoners op elkaar aansluiten?

Dat het niet eenvoudig is om hier een balans in te vinden werd duidelijk in het kunstproject van beeldend kunstenaar Neeltje ten Westenend en ontwerpend geografe Isis Boot. In opdracht van studio Assisië deden zij binnen het Common Ground programma onderzoek naar bewegingen, looproutes en patronen op het Landpark. Onderdeel van de doelstelling van deze kunstopdracht was het openen en meer publieksaantrekkelijker maken van het Landpark.⁴ Het startpunt voor Neeltje en Isis was hierbij de vraag: waar vinden we gedeelde grond op het Landpark? Om als buitenstaander aansluiting te vinden en een ingang te creëren tot gesprekken en observaties werden tijdelijke interventies ingezet. Zo schilderde Neeltje in tijdelijke witte lijnen de contouren van een voetbalveld op het grasveld voor de horeceagelegenheid Lokaal 12 en de looproutes van een aantal bewoners op het Landpark. Daarnaast maakte zij met witte stippen een audiowandeling waar bezoekers van buitenaf op gezette locaties naar anekdotes en reflecties over het leven op het Landpark konden luisteren. De kunstenaars kozen voor deze, heel fysieke, manier van werken omdat er zo andere communicatievormen met bewoners mogelijk werden.

4 <https://www.studio-assisie.nl/programma>

De interventie met de witte lijnen en de stippen voor de audiowandeling zijn niet onopgemerkt gebleven bij bewoners en begeleiders. Wekenlang was het een gespreksonderwerp en de reacties waren over het algemeen negatief. Met name van begeleiders heb ik gehoord dat ze zich overvallen voelden. Ze wisten vooraf niet dat dit zou gebeuren en daar waren ze graag op voorbereid geweest. Uit gesprekken met studio Assisië en de kunstenaars begreep ik dat de interventie wel is aangekondigd via een mail aan teamleiders. Af te leiden aan de reacties van begeleiders is deze vorm van communicatie echter niet goed aangekomen.

Foto van een witte lijn
© Neeltje ten Westenend.

De klachten van begeleiders gingen niet alleen over het feit dat ze onvoldoende geïnformeerd waren. Over het algemeen snaptten begeleiders niet goed wat de betekenis is van de witte lijnen: “*Wat is de meerwaarde en wat hebben bewoners eraan?*” Ook vertelden ze dat met name de bewoners die in het autisme spectrum vallen hier erg door van slag zijn geraakt. Ik heb niet direct gezien dat bewoners overstuur raakten van de witte lijnen, maar ik heb wel gezien dat bewoners door de witte lijn letterlijk een stap opzij deden. In plaats van *op* hun looproute liepen ze nu *naast* de witte lijn, zoals ook zichtbaar is op bovenstaande foto. De bewoners die ik over dit kunstwerk heb kunnen spreken, zoals Patrick, gaven aan dat ze niet per se van slag zijn geraakt door deze interventie maar wel dat ze de betekenis niet goed snaptten en daarom ook niet goed konden begrijpen wat de meerwaarde van de witte lijnen is.

Naar aanleiding van de onrust die dit kunstproject gaf op het Landpark is er op initiatief van de kunstenaars een gesprek georganiseerd met een aantal bewoners en zorgprofessionals in de kapel. In dit gesprek hebben de aanwezige bewoners hun ervaringen met Neeltje kunnen delen en haar ook specifieke adviezen gegeven hoe zij het kunstwerk beter aan kan laten sluiten op hun leefwereld. De lijnen die voor een woonvoorziening lopen, kwamen bijvoorbeeld te dichtbij de privésfeer van bewoners. Dit gesprek hebben alle partijen als waardevol ervaren.

Maar er gebeurde meer. Het zetten van de witte lijnen en de witte stippen is namelijk geen eenmalige actie geweest. De witte stippen van de audiowandeling moesten om de zoveel weken opnieuw worden gespoten. Zodoende werd dit een terugkerende interventie en ontstonden er ook elke keer weer nieuwe ontmoetingen en gesprekken die bijdroegen aan het onderzoek. Neeltje vertelde me dat er met de tijd een groep vaste bewoners was die naar haar kwam kijken als ze bezig was. Ook vertelde ze me dat bewoners en enkele begeleiders in het begin vooral vroegen “*Wie ben je?*” en “*Wat*

kom je doen?”, maar dat met het verstrijken van de tijd haar aanwezigheid geen vragen meer oproep. Bewoners en begeleiders leerden haar rol kennen.

Wat kunnen we leren van het spanningsveld tussen het Landpark als dorp of achtertuin?

Wat vertelt deze gebeurtenis ons over het spanningsveld waarbij het Landpark wordt gezien als plek die ruimte geeft om ideeën te ontwikkelen of de plek waarmee je iedere dag opnieuw je eigen identiteit mee vormgeeft, zoals Marja ons laat zien? Het laat allereerst zien dat die twee belevingswerelden op gespannen voet staan met elkaar. Niet alleen voor bewoners, maar ook voor begeleiders. Zoals het vorige spanningsveld liet zien, is het denken over het Landpark als een (gedeeltelijk) openbaar gebied zeker geen gemeengoed binnen de zorgorganisatie.

Daarnaast laat de metafoor van het Landpark als achtertuin zien dat de nauwe verwevenheid tussen het Landpark en de identiteit van bewoners ervoor zorgt dat bewoners als Marja expliciet betrokken willen worden bij alle ontwikkelingen. Wellicht is er zelfs geen echt sprake van ‘willen’, maar is er geen andere weg. Gaandeweg ben ik gaan vermoeden dat Marja de dingen die zij signaleert, zoals een gat in de weg of de midgetgolfbaanelementen, pas los kan laten als het probleem feitelijk is opgelost. Andersom zou het ook een gemiste kans zijn om de kennis en ervaring die bewoners over het Landpark hebben niet mee te nemen in besluitvorming. Bewoners als Tom, Marja, Patrick en Ilse brengen immers ook dingen naar voren die door anderen soms over het hoofd worden gezien.

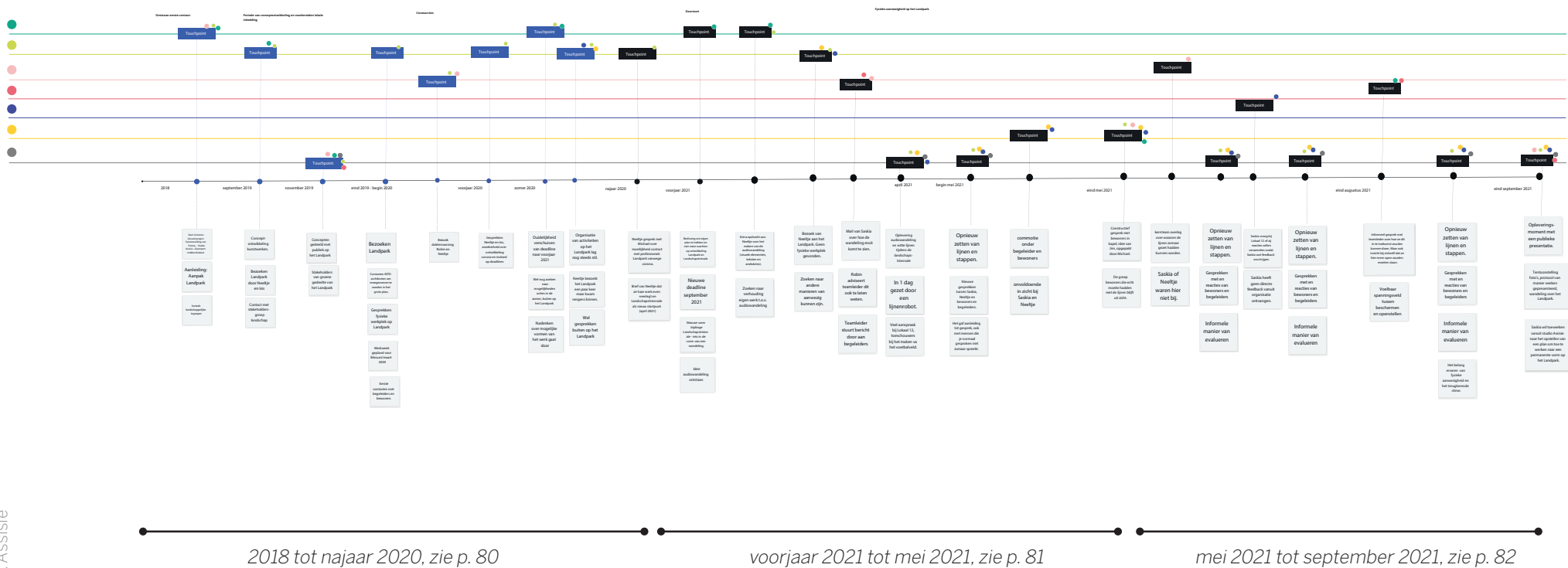
Wat kunnen we van deze kunstinterventie leren over participatieve besluitvormings-

processen? Het zetten van de tijdelijke witte lijnen is in de voorbereidingen een weinig democratisch proces geweest. Communicatie via digitale wegen bood onvoldoende mogelijkheid tot dialoog, waardoor vrijwel alle betrokkenen zich door de interventie overvallen voelden. Toen de lijnen er echter stonden zijn er wel veel momenten van contact, ontmoeting en gesprek ontstaan. Iets zo fysiek als een witte lijn is een vorm waar bewoners zich toe kunnen verhouden, al dan niet op een negatieve manier. Bovendien was er elke keer dat Neeltje naar het Landpark kwam om de stippen bij te verven de mogelijkheid om haar op te zoeken, om iets tegen haar te zeggen of om gewoon te kijken naar wat zij daar aan het doen was. In de fysieke actie en in de nabijheid van het proces van het zetten van de witte lijnen ontstonden er mogelijkheden van contact en reactie die er via digitale wegen niet waren.

Ondanks dat in de looptijd van de tijdelijke interventie er wel een dialoog op gang kwam, blijven de meningen over de kunstinterventie verdeeld. Ook is het onduidelijk of er iets wordt gedaan met de kennis die deze interventie heeft opgeleverd over de vragen hoe de beschermde binnenwereld en de buitenwereld elkaar kunnen ontmoeten.

Hoe kan de kennis die een interventie als deze heeft opgeleverd worden meegenomen in het denken over het karakter van het Landpark? Hoe kan een permanente landschappelijke ingreep van onderaf worden ontwikkeld en wat is ervoor nodig om dit zo te kunnen doen? Hoe kan ervoor worden gezorgd dat spanningen die een interventie als deze niet uit de weg worden gegaan, maar als betekenisvol worden gezien? Juist in het uithouden van spanningen kan er immers geleerd worden, iets dat ook wel omschreven wordt als 'leerzame wrijving' (Kunneman, 2017).

Tijdslijn ontwikkeling kunstinterventie

Deze tijdslijn geeft inzicht in het verloop vanaf het eerste contact tussen de kunstenaars en studio Assisië tot de oplevering van het eindproduct. De interventie met de tijdelijke witte lijnen en de audiowandeling hebben, mede door de corona pandemie, een aanloopperiode van 2 jaar gekend. Waar in het begin geïnvesteerd is in persoonlijk contact tussen de kunstenaars en begeleiders en bewoners, is er tijdens de corona pandemie een aantal maanden vrijwel

geen contact geweest. De reacties van betrokkenen maken duidelijk dat de digitale communicatie over de start van de interventie onvoldoende is gelezen door medewerkers en dat Neeltje op dat moment onvoldoende was aangesloten op de bewoners en begeleiders. Ook wordt zichtbaar dat met name in de periode waarin de kunstenaar fysiek op het Landpark was er wel diverse vormen van interactie met bewoners en begeleiders ontstonden.

- Studio Assisië
- Kunstenaars
- MT
- Teamleiders
- Begeleiders
- Bewoners
- Fysieke entiteit van het Landpark

Spanningsveld 3

Vormgeven aan zorg en samenleven op de werkvloer en in het transitiedenken

Veranderingen op micro, meso en macroniveau

In twee werksessies hebben respectievelijk een groep teamleiders en een groep begeleiders in kaart gebracht welke veranderingen zij kennen die erop gericht zijn de wereld buiten de professionele zorg een plek te geven op het Landpark. Als we de twee werksessies met elkaar vergelijken vallen er een aantal zaken op. Het eerste opvallende punt is dat de betrokken begeleiders vrijwel alleen initiatieven noemden die zich direct verhouden tot de leefwereld van de bewoners. Een heel aantal van deze initiatieven, zoals de vrijwilligersdag en de avondvierdaagse, hadden de teamleiders ook opgenoemd, maar een heel aantal ook niet. De ontwikkelingen op meso- en macroniveau die teamleiders hadden opgeschreven, werden door de betrokken begeleiders vrijwel niet genoemd.

Een ander opvallende observatie was dat de meeste van de zaken die de begeleiders hadden opgeschreven terugkerende evenementen of initiatieven zijn die al sinds lange tijd worden georganiseerd. Waar in de werksessie met de teamleiders nog wel eens twijfel bestond hoe bepaalde initiatieven aansluiting vinden bij de leefwereld

van de bewoners, was deze twijfel er in het geheel niet bij alle zaken die de begeleiders noemden.

De laatste opvallende observatie was dat voor de begeleiders het grotere verhaal over het denken over de transformatie van het Landpark helemaal niet leefde. Zelfs de meeste kunstenaars die al woonachtig of werkzaam zijn op het Landpark waren bij de betrokken begeleiders onbekend. Dit is extra opvallend omdat de begeleiders een van de doelen van die transformatie, namelijk het creëren van een rijkere, meer diverse gemeenschap op het Landpark, wel als onderdeel van hun werk zien. De begeleiders gaven tijdens de werksessie expliciet aan dat ze het organiseren van activiteiten om bewoners meer in contact te laten komen met mensen buiten de professionele zorg als wezenlijk onderdeel zien van hun taak.

De verschillen in kennis en ervaringen tussen begeleiders en teamleiders werd niet alleen zichtbaar tijdens de werksessies. Deze 'eilanden van kennis en ervaring' zijn ook een terugkerend onderwerp in de participatieve observaties. Het reilen en zeilen van De Sloopschuur - een ruimte aan de hoofdstraat van het Landpark die wordt gerund door een aantal vrijwilligers - geeft een treffend beeld van de spanningen die het verschil in kennis en ervaring tussen verschillende lagen in de organisatie kan opleveren.

Samen zoeken naar nieuwe vormen van zorg

De Sloopschuur kent vele namen - Recycleschuur, een klein atelier - en is een plek waar niet makkelijk de vinger op te leggen is. Het is een ruimte die veel in gebruik is en waar een aantal bewoners een aantal dagen per week te vinden zijn, maar

het is geen officiële dagbestedingslocatie. De ruimte wordt gerund door een aantal vrijwilligers met wie geen formele zorgafspraken zijn gemaakt. Ik heb de plek leren kennen door bewoner **Jimmy**. Hij is een van de bewoners die daar een aantal dagen per week zijn tijd doorbrengt en voor wie de plek en het contact met de betrokken vrijwilligers veel betekent.

De Sloopschuur is centraal gelegen op het Landpark en staat in goede verbinding met andere dagbestedingslocaties. De vrijwilligers hebben goed contact met een aantal begeleiders van hout, groen en van de boerderij. Er gaat materiaal, machines en mensen heen en weer tussen deze plekken. Een aantal mannen brengen de helft van de dag door bij AC groen en de andere helft bij de recycleschuur. Spullen die ze bij De Snuffelhal niet kunnen verkopen worden uit elkaar gehaald in de recycleschuur. Geld van het ingeleverde oud ijzer gaat in het potje van de boerderij. Een zaag die niet in de houtwerkplaats past staat in de recycleschuur. Het lijkt alsof tussen deze plekken professionele zorg en persoonlijk contact op vrijwillige basis in elkaar overvloeien.

Dat deze verschillende activiteiten en locaties zo goed in elkaar overlopen, heeft waarschijnlijk voor een groot deel te maken met hoe de Sloopschuur is ontstaan. Een aantal jaar geleden waren recycling activiteiten onderdeel van de dagbestedingsactiviteiten van AC groen. Toen echter de groepssamenstelling van AC groen veranderde, waren er op een gegeven moment te weinig bewoners die de recycling activiteiten konden doen. De paar bewoners die dat wel leuk vonden, liepen het risico die activiteit kwijt te raken. Rond diezelfde periode kwam er een nieuwe vrijwilliger en onderling is toen afgesproken dat een aantal vrijwilligers de huidige ruimte konden gebruiken om daar de recycling activiteiten met de bewoners voort te zetten.

Een aantal bewoners hecht veel waarde aan de activiteiten in de Sloopschuur en hun contact met de vrijwilligers daar. Dat werd me duidelijk door alle foto's die ik in de sloopschuur zie hangen van gezamenlijke activiteiten, door de enthousiaste verhalen van Jimmy, maar ook omdat in de kantine van AC groen een schema hangt wie op welke dag mee mag rijden om verschillend soorten afval naar de milieustraat te brengen. Dit is altijd wel een onderwerp van gesprek tussen die mannen - ze lijken zo'n ritje een uitje te vinden en kijken uit naar de dag waarop zij mee mogen met de bus. Hierdoor groeit de populariteit van de Sloopschuur onder de bewoners. Met de tijd zijn er steeds meer bewoners die daar een deel van hun dagbesteding zouden willen besteden.

In een gesprek tussen een betrokken begeleider en een van de vrijwilligers werd duidelijk dat de groeiende populariteit van de Sloopschuur de glijdende schaal blootlegt tussen wat kan gelden als informele zorg en wanneer dat professionele zorg wordt. Het gesprek ging over de vraag tot wanneer het nog te verantwoorden is dat de vrijwilligers de zorg hebben over een groep bewoners. Wanneer wordt die groep te groot? Maakt het voor die groepsgrootte dan nog uit over welke bewoners we het hebben? Hoeveel heeft een vrijwilliger te zeggen over welke begeleider dan samen met hem de werkzaamheden verder oppakt? Blijven de informele contacten nog bestaan als er zorgprotocollen gaan gelden?

Wat kunnen we leren van dit spanningsveld?

Niet alleen vanuit de zorg groeit de druk op de activiteiten in De Sloopschuur, maar ook vanuit het vastgoed. De Sloopschuur is gelegen in een van de panden die worden gerenoveerd. De renovatieplannen lopen bovendien parallel aan de nieuwe indeling

van de huidige dagbestedingsactiviteiten waarbij er meer aandacht wordt besteed aan de uitstraling van de dagbestedingslocatie en of deze passend is bij het type activiteit dat de bewoners daar uitvoeren. In die langere lijnen van het nadenken over de fysieke inrichting van het Landpark en de indeling van de zorg is er een nieuwe invulling gekomen voor onder andere de ruimte waar nu de Sloopschuur zit.

De betrokken begeleiders mochten, naar eigen zeggen, pas meedenken in deze ontwikkelingen op het moment dat er naar een alternatieve ruimte werd gezocht voor onder andere de activiteiten van de Sloopschuur. De betrokken begeleiders en vrijwilligers voelden zich door deze ontwikkelingen onvoldoende gezien in het werk dat zij doen. Ze beklagden zich over het feit dat de mensen die nadenken over deze langere lijnen onvoldoende weet hebben van de activiteiten die zij creëren. Bovendien voelden ze zich niet serieus genomen in het feit dat ze zelf al hebben gereageerd op een instroom van nieuwe bewoners die andere eisen stelden aan de dagbesteding.

Deze ontwikkelingen leggen daarnaast nog een ander spanningsveld bloot, namelijk die van de verschillende ritmes die allemaal tegelijkertijd aanwezig zijn in hoe het samenleven vorm krijgt op het Landpark. De activiteiten in de Sloopschuur hebben op dit moment een vorm gekregen, maar dat betekent niet dat het daarmee ook een vaststaand gegeven is. Het is een dynamiek die voortdurend in beweging is aan de hand van behoeftes van bewoners en mogelijkheden van begeleiders en/of vrijwilligers. Wat is ervoor nodig om de twee verschillende ritmes – van het vormgeven van zorg in het alledaagse en de langere beleidslijnen - op elkaar aan te laten sluiten? Welke betekenis heeft het perspectief van de begeleider hierin? En hoe kan er recht worden gedaan aan het democratisch samenleven dat zij onderling al samen met bewoners realiseren?

Foto van de sloopschuur

Spanningsveld 4: (On)zichtbaarheid

Spontane ontmoetingen

Er wonen op dit moment zo'n 250 bewoners op het Landpark. Ik heb tijdens het actie-onderzoek contact gehad met ongeveer 30 bewoners, een klein gedeelte. Belangrijk om hierbij te noemen is dat de groep bewoners die ik ontmoet heb tijdens het actie-onderzoek niet representatief is voor de gehele populatie. De diversiteit in mogelijkheden en manieren van in de wereld zijn is groot op het Landpark, zoals ook te lezen is in de portretten. Bewoners als Ilse en Patrick kunnen hun behoeftes en wensen goed verwoorden en weten ook bij wie ze moeten aankloppen om iets te agenderen. Voor het grootste gedeelte van de bewoners op het Landpark geldt dit echter niet.

De groep mensen die ik heb ontmoet, zijn voor het overgrote gedeelte bewoners die je als buitenstaanders makkelijk tegenkomt op het Landpark. Dit komt omdat een deel van deze bewoners zitting hebben in de bewonersraad, omdat ze veel rondwandelen over het Landpark of omdat ze graag bij publieke bijeenkomsten aanwezig zijn. Aangezien deze bewoners waarschijnlijk het snelst en meest in aanraking komen met nieuwe actoren op het Landpark, vond ik deze aanpak passend bij een verkennend

onderzoek. Bewoner **Chris** is echter degene die me herinnert aan de bewoners die in het actie-onderzoek niet gezien zijn.

Capsule

Ik ontmoet Chris tijdens mijn eerste dag op het Landpark. Ik kom Ut Atuljee binnen en zie een lange, slanke en netjes geklede man van eind 60. Hij staat naast het raam en is aan het breien. Tijdens het breien beweegt hij van zijn ene been naar het andere, terwijl zijn handen ritmisch door blijven gaan. Hij is bezig met een lange sjaal, die nu al tot de grond rijkt. De sjaal is net zo breed als een breipen en heeft verschillende kleuren: zacht mintgroen, roze, paars. De zachtheid van de wol, de pastelkleuren... Alles vormt zo'n groot contrast met mijn verwachtingen bij zijn uiterlijk en de onrust in zijn grote lichaam. Het is een beeld dat me haarscherp bij blijft.

Chris heb ik nooit horen praten, maar hij weet mij en de begeleiding wel haarfijn duidelijk te maken wat hij nodig heeft. De communicatie tussen ons bestaat er vaak uit dat hij mij een opdracht geeft. Hij gebaart dan op dwingende wijze dat hij het papieren hoesje van mijn theezakje graag wilt hebben, of dat ik een deur open moet maken waar meer wol ligt. Hij wijst ook regelmatig naar zijn breiwerkje waarna hij zijn duim naar me opsteekt als een soort bevestiging dat hij het goed heeft gedaan. Ik knik dan en zeg hem dat het er goed uitziet. Of ik vraag hem of ik het breiwerk even mag aanraken of van dichterbij mag bekijken. Hij staat dit altijd toe en laat me dan vaak ook andere breiwerken zien die in de lades van zijn tafel zitten.

De coronapandemie treft het Landpark. Gedurende een aantal weken zijn vrijwel alle AC's dicht. In die periode ontmoet ik alleen mensen die buiten werken of een

wandeling maken. Zodoende zie ik Chris een aantal maanden helemaal niet. Hij wordt in het onderzoek steeds minder zichtbaar. Ik stel me het leven van Chris voor: 's ochtends op de woonvoorziening ontbijten, naar Ut Atuljee lopen, daar de hele dag werken, aan het eind van de middag weer terug naar de woonvoorziening, avondeten en naar bed. Vrijwel de hele dag begeeft Chris zich in een soort capsule. Er is vrijwel altijd een laag tussen hem en mij, tussen zijn wereld en die van mij: het gebouw van de woonvoorziening, het gebouw van de dagbesteding, de begeleiding rondom hem heen en misschien is zijn continue bezigheid met het breiwerk ook een soort bubbel.

Aansluiten bij

Dat Chris in de looptijd van het onderzoek steeds minder zichtbaar is geworden, zegt vooral iets over mijn blikveld. Chris is voor anderen namelijk wel zichtbaar. Hij heeft een broer die hem herkende in mijn beschrijving. Zijn broer voegde daaraantoe dat hij denkt dat er voor Chris op het Landpark weinig verbeterd kan worden. *“Hij woont er goed en er wordt goed voor hem gezorgd.”* Zijn persoonlijk ondersteuner schreef mij dat zij hele gesprekken met hem voert, als de woorden opraken gaan ze over in gebaren. En toen ik op een dag in het najaar weer in Ut Atuljee was, zag ik een hele club vrouwen, al breiend, om hem heen zitten.

Wat kunnen we leren van het spanningsveld rondom de (on) zichtbaarheid van Chris in dit onderzoek?

Om Chris te zien moet je zijn wereld binnenstappen. Dit geldt niet alleen voor Chris maar voor het grootste deel van de bewoners van het Landpark. Wat betekent hun

onzichtbaarheid voor buitenstaanders in de context van de veranderingen die gaande zijn? Hoe kun je elkaar kennen als spontane ontmoetingen met het grootste deel van de gemeenschap vrijwel niet zullen ontstaan? Waar zit de behoefte van Chris, en die vele anderen? Hoe krijgen we die beter in beeld?

Analyse

Het doel van dit actie-onderzoek is om vanuit het geleefde leven van mensen met een verstandelijke beperking te leren over participatieve vormen van beleidsvorming, -uitvoering en besluitvorming. Hoe krijgt democratisch samenleven vorm op het Landpark? En welke rol spelen de bewoners daarin? Hieronder worden in drie paragrafen de kerninzichten van het actie-onderzoek beschreven, waarbij we voortbouwen op de hiervoor beschreven spanningsvelden.

Kerninzicht 1: een relationele kijk op ‘een stem hebben’.

Bewoners als Chris en Gijs stellen vraagtekens bij wat het betekent om een stem te hebben. Taal is voor hen niet altijd de eerste manier om uitdrukking te geven aan hun gevoelens, ideeën en verlangens. Dit betekent echter niet dat deze bewoners hun voorkeuren, ideeën en verlangens niet duidelijk kunnen maken. Hoe kun je ‘de stem’ van mensen zoals zij begrijpen?

Om meer diepgaand te kunnen reflecteren op de gebeurtenissen tijdens het actie-onderzoek maken we gebruik van literatuur. De volgende auteurs beschouwen we hierbij als sleutelauteurs. Het onderzoek door Stacy Clifford-Simplican naar belangenorganisaties van mensen met een verstandelijke beperking helpt ons om non-cognitieve vormen van politieke actie te duiden (Clifford-Simplican, 2015). De analyse door Leni van Goidsenhoven laat ons op een andere manier nadenken over wat het betekent om een stem te hebben, een manier die niet gebonden is aan taal alleen (Van Goidsenhoven, 2020; 2021). Mark Johnson beschrijft hoe kennis altijd een belichaamde oorsprong heeft (Johnson, 2015). De beschouwingen door Max Van Manen helpen hoe we die non-cognitieve vormen kennis over de wereld kunnen begrijpen, kennisvormen die belichaamd, situationeel en relationeel van aard zijn (van Manen, 1997; van Manen & Li, 2002). De fenomenologische beschouwingen van Bernhard Waldenfels ten slotte, helpen ons om onderscheid te maken tussen wanneer iemand spreekt over de ervaringen van iemand anders en wanneer iemand kennis inbrengt vanuit zijn of haar eigen ervaring met de ander (Waldenfels, 2004; 2011a; 2011b).

Om op een andere manier naar de betekenis van ‘een stem hebben’ te kunnen kijken, maken wij gebruik van de literatuur. Wij volgen het denken van auteurs die onderzoeken of de stem van mensen onlosmakelijk verbonden is aan taal alleen, of dat we daar ook op een andere manier naar zouden kunnen kijken. Is een stem alleen te beschouwen als een uiting van een individu op basis van reflectie van wat er in hem of haar omgaat? Of zouden we de stem van mensen ook kunnen beschouwen als iets dat tot uiting komt en betekenis krijgt in relaties *tussen* mensen en dingen (van Goidsenhoven & De Schauwer, 2020; van Goidsenhoven, 2021; Mazzei & Jackson, 2017)?

We zijn er ons van bewust dat dit een gewaagde stap is. Aangezien deze benadering vraagt om een radicaal andere manier van denken over iets dat zo vanzelfsprekend lijkt te zijn. Bovendien is het laten horen van de stem van mensen in een gemarginaliseerde positie juist iets dat veel aandacht heeft. Wij erkennen het belang van mensen een stem *geven*, maar benadrukken dat het ook belangrijk is om na te denken over hoe we ‘een stem hebben’ kunnen begrijpen op een manier die aansluit bij mensen die minder of niet verbaal vaardig zijn. Auteurs als Leni van Goidsenhoven bieden ons handvaten hoe dit te doen. Hun schrijven geeft ons inzicht in hoe we de stem van iemand kunnen begrijpen als iets dat niet ‘is’, maar als iets dat tot uiting komt in verhoudingen tot elkaar en in een directe reactie op de gelaagde en complexe realiteit van het leven.

Een mooi voorbeeld om dit beter te begrijpen zijn de observaties rondom de verzekeringskwesitie van de John Deere wagens. De bewoners die van de een op de andere dag niet meer op de John Deere wagens mochten rijden waren boos, maar ze zijn niet naar hun directe begeleiders op de dagbesteding gestapt om aan te geven dat ze het niet eens zijn met deze verandering. Een bewoner als Gijs weigerde in plaats daarvan om naar de dagbesteding te gaan, bouwde spanning op in zijn lichaam

en heeft uiteindelijk de John Deere kapot proberen te maken. Zou je zijn gedrag kunnen zien als vorm van protest? Een protest dat zich niet uit in woorden, maar in de verhouding tot andere mensen en objecten. En wat is ervoor nodig om dit gedrag ook als zodanig te begrijpen? Hoe kan zijn gedrag begrepen worden als zijn (politieke) stem? Niet alleen op het kritieke moment van een verandering, maar ook in de langere ontwikkelingslijnen die gaan over het publieke karakter van het Landpark?

Een opening zou kunnen zijn om aan te sluiten bij iets dat Gijs graag doet om zo andere manieren te vinden om met hen 'in gesprek te gaan'. Voor een bewoner als Gijs is het moeilijk om in taal zijn gevoelens en gedachten te uiten, maar je kunt wel zien dat hij helemaal in zijn element is als hij met de zwaardere machines van de dagbestedingslocatie kan werken. Je kunt zien dat hij dit werk actief opzoekt. Hij heeft namelijk alleen maar op deze specifieke dagbestedingslocatie gewerkt, zoekt vooral toenadering bij de begeleider die ook graag met deze machines werkt, en hij is de eerste die na de pauzes weer begint met werken. Als Gijs bezig is met de borstelmachine zie je dat zijn lichaam zich afstemt op het werken met de machine. Je ziet de concentratie op zijn gezicht en zijn bewegingen laten zien dat hij precies weet waar hij mee bezig is.

Talige communicatie is zo'n dominante factor in hoe wij ons als mensen onderling tot elkaar verhouden, maar ook in hoe we onze identiteit construeren. Doen we Gijs niet tekort als we zijn werk met de grote machines alleen als werk zien? Voor Gijs lijkt het doen van iets dat hij heel erg leuk vindt en zijn besef over zijn eigen identiteit immers bijna samen te vallen. Wat zouden we van hem kunnen leren als we aansluiten bij zijn manier van in de wereld staan? Als we het werken met de machines niet alleen als werk zouden zien, maar ook zouden begrijpen als manier voor hem om zich te kunnen uiten en om zijn eigen identiteit elke dag opnieuw vorm te geven?

Kerninzicht 2: de onderbelichte potentie van getuige-deskundigen

Zoals bovenstaand punt laat zien, zijn vormen van protest door bewoners of het laten zien van voorkeuren, sterk relationeel en interactioneel – en daarmee ook afhankelijk van interpretatie door derden. Bewoners staan niet met een bord op de barricade, maar worden onrustig, stil of juist agressief. Een bewoner als Gijs analyseert zijn boosheid niet om iets op de agenda te zetten. Hij is boos en reageert zijn gevoelens af en dat is het. De betekenis die wordt verleend aan dit soort gedragingen en een passende respons daarop is daarmee direct afhankelijk van interpretatie door anderen. Deze anderen zijn dikwijls mensen die de meeste tijd doorbrengen met bewoners – begeleiders, vrijwilligers, familieleden. In het actie-onderzoek werd echter duidelijk dat de rol van mensen die veel tijd in nabijheid van de bewoners doorbrengen, onderbelicht zijn in het denken over hoe bewoners meer betrokken kunnen worden in het vormgeven van zorg en samenleven op Landpark Assisië.

Wij denken dat dit problematisch is om ten minste twee redenen. Ten eerste wordt zo de relevante praktijkkennis van deze mensen onvoldoende benut. Zij zien en signaleren bepaalde ontwikkelingen en gedragingen vaak als eerste. Bovendien creëren ze in de onderlinge verhouding met bewoners ook nieuwe kennis over wat werkt in het samen zoeken naar manieren om het samenleven vorm te geven. Bijvoorbeeld dat betrokken begeleiders hebben onderzocht of het rijden met de John Deere wagens over het grasveld een alternatief zou kunnen zijn voor het rijden op de openbare weg. Of het ontstaan van de activiteiten in de Sloopschuur. Deze kennis is in de literatuur ook wel geduid als ‘getuige-deskundigheid’, een term die wij in dit onderzoek overnemen (Kolen & Vosman, 2016).

Ten tweede hebben begeleiders, vrijwilligers en familieleden ook een functie als

‘poortwachter’. Hun vermogen om bruggen te slaan of deuren te open naar nieuwe dingen of om dingen juist buiten de leefwereld van mensen met een verstandelijke beperking te houden, kan de mogelijkheden voor mensen met een verstandelijke beperking vergroten of verkleinen. Een voorbeeld van de spanning die een afwachende poortwachter kan oproepen was het moment dat een kunstenaar flyers van een presentatiemoment rond kwam brengen bij de dagbestedingslocaties. De aanwezige begeleiders kenden haar niet en reageerden weinig enthousiast. Twee bewoners kenden haar echter wel en gingen snel naar haar toe om flyers mee te nemen. Een van de bewoner schoot daarbij in de stress en vertelde in horten en stoten dat de begeleiders op de woonvoorziening niets snappen van die presentatie. Haar stress laat zien dat deze bewoner wel naar de presentatie wilde, maar dat ze zich ook afhankelijk voelde van de goedkeuring hierover van haar begeleiders.

Het relationele netwerk rondom mensen met een verstandelijke beperking speelt met andere woorden een belangrijke rol in het interpreteren en betekenis geven aan gedrag enerzijds en het creëren van mogelijkheden anderzijds. Hoe kunnen we de kennis van de getuige-deskundigen van betekenis kunnen laten zijn buiten de (in) formele zorg? Hoe kunnen we hun politieke rol begrijpen? Wat is ervoor nodig dat dit ook als zodanig gebeurt?

Kerninzicht 3: werken met of vanuit belichaamde vormen van kennis

De bewoners van het Landpark stellen door hun manier van in de wereld zijn indringende vragen over hoe we kennis kunnen begrijpen. Het onderzoek laat zien dat veel van de kennis van bewoners zich nauw verhoudt tot hun omgeving, of daar wellicht voor een deel in besloten ligt: Marja die feilloos weet hoe en waar ze mensen

tegen kan komen op het Landpark of Tom die mij geen chronologisch verhaal kan vertellen maar wel bij vrijwel iedere plek op het Landpark iets weet over verleden, heden en toekomst.

Bovendien laat het onderzoek zien dat bewoners zich met name (kunnen) verhouden tot zaken die zich afspelen in de tastbare werkelijkheid van het hier en nu. Het is de vraag of ontwikkelingen die spelen in de toekomst voldoende van betekenis zijn voor veel bewoners. Zelfs bewoners die zich goed weten uit te drukken, en die bijvoorbeeld betrokken waren in de sollicitatieprocedure voor de Tiny Huisjes, vroegen zich een paar maanden later af wat de betekenis van die hele exercitie is geweest: *“De huisjes zijn nog steeds niet te zien, dus die zullen er wel niet meer gaan komen”*.

Een belangrijke kennisvorm van bewoners is dus niet zozeer een conceptueel begrip van de wereld en het leven, maar met name kennis die besloten ligt in fysieke handelingen en in tastbare aanwezigheid in het hier en nu. Om bewoners te betrekken bij bepaalde ontwikkelingsprocessen is het dus belangrijk om aan te sluiten bij juist die kennisvormen die voorafgaan aan een cognitief begrip van de wereld (Waldenfels, 2011b). Deze kennis wordt ook wel beschreven als gesitueerde, belichaamde kennis (De Haan, 2020; Johnson, 2015; Van Manen, 1997; Van Manen & Li, 2002).

Alle bewoners zijn ervaringsdeskundige over hun eigen leven. De mensen op leeftijd hebben bovendien veel ervaring opgedaan over hoe het is om vanuit verschillende visies op zorg, deze zorg te ontvangen. Om die ervaringsdeskundigheid ook als zodanig te kunnen benutten, is het noodzakelijk om te zoeken naar een vorm waarbij er geen conceptuele denkstap nodig is. In het actie-onderzoek werd duidelijk dat fysieke interventies, al dan niet ontwikkeld door kunstenaars of ontwerpers,

hiervoor potentie hebben. Fysieke interventies creëren mogelijkheden om te reageren op beleidsvraagstukken die gaan over abstracte zaken of toekomstige ontwikkelingen zonder dat daarvoor een verstaalslag nodig is naar conceptuele begrippen.

Een mooi voorbeeld hiervan is het witte lijnen kunstproject van Neeltje ten Westenend en Isis Boot. Hun kunstinterventie bracht een abstract vraagstuk in de leefwereld van de bewoners. Bovendien maakten de lijnen en de herhaaldelijke aanwezigheid van Neeltje vele vormen van reactie en respons door bewoners mogelijk – escalaties, toenaderingen, onrust, kleine gesprekjes of letterlijk een stap opzij doen. Het witte lijnen project maakte daarmee voor een deel zichtbaar wat bewoners ervaren, denken en/of voelen bij de vraag: “wat is gedeelde grond op het Landpark?” en maakte het mogelijk hun belichaamde kennis hierover aan te spreken.

In het actie-onderzoek werd echter ook duidelijk dat er nog onvoldoende gewaarborgd wordt dat er gezamenlijk wordt gereflecteerd op dit soort interventies. De mogelijkheid die fysieke interventies als het witte lijnen project kunnen bieden om verschillende kennisvormen aan te boren wordt hierdoor nog onvoldoende benut. Kunstuitingen worden bij Prisma veelal beschouwd als iets extra's op het Landpark, als vrijetijdsbesteding, als mogelijkheid tot andere contacten voor bewoners of simpelweg een leuk uitje. De uitwisseling die er is tussen de organisatie en de aanwezige kunstenaars gaat vooral over het wel of niet organiseren van concrete projecten en als het nodig is het ‘managen’ van onduidelijkheden of onrust die ontstaat naar aanleiding van interventies of activiteiten. Er is hier echter nog onvoldoende sprake van een betekenisvolle dialoog die beide partijen versterkt.

Conclusie

In dit actie-onderzoek is verkend hoe mensen met een verstandelijke beperking betrokken kunnen worden in besluitvormingsprocessen. In deze verkenning kwam naar voren dat politieke participatie van mensen met een verstandelijke beperking sterk afhankelijk is van hun relationele en interactionele context. Daarbij is het nodig om voorbij te gaan aan een talige en cognitieve opvatting van kennis en van 'een stem hebben'. In lijn hiermee biedt het actie-onderzoek handvatten voor hoe we beleidsmatige en politieke betekenis kunnen geven aan het doen en laten van mensen met een verstandelijke beperking in het hier en nu van hun fysieke, tastbare alledaagse werkelijkheid.

Op basis hiervan signaleren wij drie - onderling samenhangende - elementen die bij kunnen dragen aan het vergroten van beleidsmatige en politieke participatie van mensen met een verstandelijke beperking:

- 1 Het vergroten van begrip over wat een (politieke) stem kan zijn (oranje).
- 2 Het onderstrepen van de politieke rol getuige-deskundigen (blauw).
- 3 Het creëren van mogelijkheden om op een zintuiglijke, fysieke, belichaamde manier te reageren op bepaalde ontwikkelingen (groen).

Drie elementen die de mogelijkheid tot participatie in besluitvormingsprocessen door mensen met een verstandelijke beperking vergroten.

Aanbevelingen voor praktijkverbetering

Dit actie-onderzoek problematiseert de toegankelijkheid van huidige besluitvormingsprocessen voor mensen met een verstandelijke beperking. Betrokkenheid bij het geleefde leven van mensen met een verstandelijke beperking biedt echter wel degelijk mogelijkheden voor een betekenisvolle deelname van hen aan besluitvormingsprocessen. Hiertoe doen wij de volgende aanbevelingen:

1 Politieke en beleidsmatige participatie van mensen met een verstandelijke beperking vraagt niet alleen om nieuwe kennis, maar ook andere vormen van kennis-maken.

Het actie-onderzoek laat zien dat we op een andere manier na moeten denken over wat het betekent om een stem te hebben, zodat ook wat ertoe doet voor mensen die niet of weinig verbaal zijn wordt meegenomen. Het actie-onderzoek onderstreept het relationele, interactionele en procesmatige karakter van een stem hebben, en hoe we daarmee ook uitingen van protest, verzet, behoeften en verlangens kunnen waarnemen in iemands gedrag en in onderlinge verhoudingen. Het vraagt tijd, aandacht en nabijheid om op deze manier reacties van mensen te kunnen zien en

Reacties begrijpen

Voorwaarde:

- Tijd met elkaar doorbrengen en samen kennis-maken.

begrijpen. In deze eerste aanbeveling voor praktijkverbetering spiegelen we daarom de aanpak van dit onderzoek en onze rol als onderzoekers met het continue leerproces dat besloten ligt in het zoeken naar participatieve manieren van besluitvorming.

Persoonlijke betrokkenheid, tijd met elkaar doorbrengen en het uithouden van spanningen en verwarring is cruciaal om te leren wat voor mensen met een verstandelijke beperking van belang is. Juist in nabijheid en onderlinge betrokkenheid is het mogelijk om hun 'stem' te kunnen zien en om zicht te krijgen op hoe hun behoeftes en wensen meegenomen kunnen worden in besluitvormingsprocessen.

Dit vraagt om tenminste drie dingen die op gespannen voet staan met het ritme en de werkdruk bij bestuurders. Allereerst vraagt het om langdurige betrokkenheid. Bovendien vraagt het om deze tijdsinvestering te maken zonder dat je van tevoren precies weet wat het je gaat opleveren. Doelmatig werken staat namelijk op gespannen voet met het werken vanuit een open blik en ontvankelijke houding. Ten derde vraagt het om ook op persoonlijk vlak betrokken te zijn en niet alleen vanuit een professionele rol en kader.

Om de beoogde andersoortige kennis in te kunnen brengen, dienen we ook te experimenteren met de huidige mores en structuren van besluitvorming. Daarom hebben we de potentie en de voorwaarden van een 24-uurs bezoek in het actie-onderzoek verkend. We hebben geëxperimenteerd met twee 24-uurs bezoeken door een wethouder van de gemeente Tilburg en projectleider Democratie in Actie van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Gedurende 24 uur volgden deze bestuurders/beleidsmakers het ritme van het alledaagse leven op het Landpark. Ze deden mee met de dagbesteding, sliepen in een woonvoorziening en maakten, zonder vooropgezette agenda, persoonlijk contact met verschillende

bewoners en begeleiders. De 24 uur werd afgesloten met een nagesprek met verschillende betrokken bewoners.

De ervaring leert dat de bestuurders/beleidsmakers daar in de eerste plaats waren als mens, in vrijetijdskleding, zonder de tijdsdruk die normaal gesproken hun afspraken kadert. Hun professionele rol werd echter niet helemaal uitgeschakeld. Het was immers bekend wie er op bezoek kwam en dit werd ook herhaaldelijk benoemd door betrokken bewoners en begeleiders. In het contact stond de professionele rol echter op de tweede plaats. Juist dat spanningsveld tussen persoonlijke en professionele betrokkenheid bleek waardevol te zijn. Bewoners en begeleiders voelden zich gezien en gehoord door de bezoeken. De betrokken bestuurders/beleidsmakers gaven aan dat zij meer *feeling* hebben gekregen met wat het betekent om je leven door te brengen op een instellingsterrein en welke spanningen dit allemaal met zich meebrengt. De bestuurders gaven echter ook aan dat deze ervaringen niet zomaar te vertalen zijn naar hun professionele rol.

De twee 24-uurs-bezoeken laten wat ons betreft zien dat het de moeite waard is om verder onderzoek te doen naar dergelijke alternatieve vormen van uitwisseling tussen beleidsmakers en mensen die niet of weinig verbaal vaardig zijn en/of die een kwetsbare maatschappelijke positie innemen (waaronder de deelnemers aan dit onderzoek). Een dergelijk bezoek zou een interessante aanvulling kunnen zijn op bestaande ambtelijke trainingen. In de doorontwikkeling hiervan is met name de vraag hoe de persoonlijke ervaring van bestuurders tijdens een 24-uurs bezoek van betekenis kan zijn in hun professionele rol interessant. Hoe zouden we het 24-uurs bezoek meer gericht verder kunnen ontwikkelen zodat niet alleen een verblijf op het Landpark mogelijk wordt gemaakt, maar ook aandacht wordt besteed aan de betekenis van die inzichten na het bezoek?

2. Onderhoud relaties met getuige-deskundigen

Niet iedereen kan 24 uur verblijven op een instellingsterrein. Dit onderzoek onderstreept echter dat er mensen zijn die vanwege hun werk, idealen of familiale verbintenis wel veel tijd doorbrengen in nabijheid van mensen met een verstandelijke beperking. Om beleidsvorming beter af te stemmen op de leefwereld, behoeftes en voorkeuren van mensen met een verstandelijke beperking is hun kennis als getuige-deskundige waardevol. Deze mensen signaleren vanuit hun nabijheid immers als eerste bepaalde reacties en ontwikkelingen. Bovendien creëren zij in hun dagelijkse praktijk nieuwe kennis over hoe zorg en samenleven eruit zouden kunnen zien. Zoals het verhaal over **De Sloopschuur** en het portret over **Henk en Gijs** ons laat zien.

Het is hierbij wel belangrijk om de specifieke rol van deze getuige-deskundigen te duiden. Hoe verhoudt hetgeen dat zij inbrengen tot de persoon waarvoor wordt gesproken? Wij denken hierbij aan een vorm van plaatsvervangende waarbij de getuige-deskundige een rol speelt als derde partij. De getuige-deskundige is geraakt en geadresseerd door degene voor wie hij spreekt en hij spreekt vervolgens vanuit deze adressering (Waldenfels, 2011a). Wij benadrukken dat dit contact niet gezien zou moeten worden als een eenmalige actie. Dit vraagt idealiter om een duurzaam proces van contact zoeken, afstemmen, reflecteren, leren en falen. Bovendien vraagt deze benadering ook van de getuige-deskundigen zelf - begeleiders, vrijwilligers en familieleden - dat ze de politieke betekenis gaan zien van hun relatie met mensen met een verstandelijke beperking en/of mensen die niet of weinig verbaal vaardig zijn.

Reacties zien en samen mogelijkheden creëren

Voorwaarden:

- Begeleiders, vrijwilligers, familieleden zien ook hun politieke rol
- Deze rol wordt erkend in een ontwikkelproces

3 Benut de mogelijkheden die fysieke interventies bieden om beleidsvragen van betekenis te laten zijn voor mensen met een verstandelijke beperking en om zodoende diverse vormen van participatie in deze vraagstukken mogelijk te maken.

De betekenis van de kunsten in het sociale of zorgdomein wordt vaak gezien in het creëren van hoogwaardige (vrije)tijdsbesteding, hun verbindend vermogen en de expressiemogelijkheden die de kunsten kunnen geven. Wij erkennen deze betekenissen, maar zien ook een andere rol voor de kunsten. Deze rol zien wij met name in de mogelijkheden die het werken vanuit kunst en ontwerp geeft om besluitvormingsprocessen toegankelijk te maken voor mensen met een verstandelijke beperking.

Zoals het witte lijnen project laat zien, kunnen fysieke interventies abstracte thema's tastbaar maken en van betekenis laten zijn in de leefwereld van mensen met een verstandelijke beperking. Deze manier van werken is te vergelijken met hoe er in de provincie Brabant al geëxperimenteerd wordt met andere vormen van mensen informeren over bepaalde beleidsontwikkelingen, zoals het project 'reis naar de toekomst'. Wij zien echter dat deze fysieke en verbeeldende vormen om toekomstige en abstracte thema's tastbaar te maken niet alleen een manier zijn om mensen te informeren en draagvlak te creëren. Deze manier van werken kan ook een mogelijkheid zijn om *samen met* betrokkenen richtingen te vinden. Manieren die aansluiten bij belichaamde vormen van kennis kunnen een alternatief zijn voor reguliere, meer cognitieve en talige participatievormen als inspraakavonden en het samenwerken met ervaringsdeskundigen of 'andersdenkers' in bijvoorbeeld de Omgevingslabs.

Reacties onderzoeken

Voorwaarden:

- Passende inrichting van ontwikkelprocessen
- Andere blik op rol die kunst en ontwerp zouden kunnen spelen

4 Ondersteun het lerend vermogen van (zorg)organisaties en faciliteer hun politieke/beleidsmatige betekenis

De laatste aanbeveling van praktijkverbetering betreft het actie-onderzoek zelf. Gedurende het afgelopen jaar is door een heel aantal betrokkenen de waarde van het onderzoek zelf benadrukt. In de praktijk is er namelijk weinig tijd en ruimte om na te denken over thema's die buiten de directe bezigheden van professionele zorg vallen. Daarmee krijgt ook het nadenken over de toekomst van het Landpark in de alledaagse zorgpraktijken weinig aandacht. Dit terwijl de ontwikkelingen die het samenleven op het Landpark veranderen wel directe invloed hebben op hoe de zorg eruit gaat zien. Bovendien ontwikkelen zorgprofessionals zelf nieuwe vormen van zorg en samenleven die reageren op dezelfde maatschappelijke ontwikkelingen. De politieke en beleidsmatige betekenis hiervan wordt echter nog onvoldoende gezien en benut.

De mogelijkheid die het actie-onderzoek bood om juist deze zaken over het voetlicht te brengen bleek waardevol voor betrokkenen. Denk hierbij aan de werksessies waarin samen met betrokkenen lering werd getrokken uit het zoeken naar samenwerking tussen de zorgorganisatie en partijen van buitenaf, en de werksessies met begeleiders en teamleiders waarin zij konden reflecteren op hun eigen rol binnen de veranderingen. Maar bijvoorbeeld ook aan de gesprekken met begeleiders tijdens de participatieve observaties en de portretten die aan de hand van deze observaties zijn geschreven. Deze portretten gaven zichtbaarheid aan initiatieven en werkzaamheden van begeleiders waarvan zij het gevoel hadden dat deze onvoldoende worden gezien. Daarnaast opende het nieuwe gesprekken omdat er werd geschreven over zaken die in de alledaagse gang van zaken als vanzelfsprekend worden gezien. Deze ervaringen getuigen van de meerwaarde van een onderzoek als dit om het lerend vermogen van de organisatie zelf te vergroten.

Samenvatting

Het huidige denken over politieke participatie is sterk cognitief en talig ingericht. Er wordt gesproken in termen als 'nauw overleg' en 'dialogoog'. Deze benadering sluit veel mensen met een verstandelijke beperking in het beginsel al uit. In dit actie-onderzoek is verkend hoe je mensen met een verstandelijke beperking wel kunt betrekken bij besluitvormingsprocessen. We hebben dit gedaan door nauw aan te sluiten bij het alledaagse leven op Landpark Assisië en vanuit daar te onderzoeken wat we vanuit dat geleefde leven kunnen leren over meer participatieve vormen van besluitvorming.

Het verkennend onderzoek laat zien dat de bewoners van het Landpark behoeftes, wensen en verlangens hebben met betrekking tot het vormgeven van zorg en samenleven op het Landpark. Hun leven speelt zich niet alleen af binnen een zorgcontext, maar ook daarbuiten. Bewoners van het Landpark zijn niet alleen cliënten, maar ook burgers van de gemeente Tilburg. Bovendien hebben ontwikkelingen op maatschappelijk gebied of in de inrichting van de fysieke ruimte directe invloed in hoe de zorg en het samenleven op het Landpark eruitziet. Het onderzoek laat bovendien zien dat er in het alledaagse leven al vorm wordt gegeven

aan democratisch samenleven. Om dit ook op die manier te kunnen begrijpen, vraagt dit wel om een ander perspectief op gangbare begrippen als 'politieke actie', 'stem hebben' en 'kennis'.

Hoe kunnen we de wensen, verlangens en behoeftes van de bewoners op het Landpark goed in beeld krijgen? Hoe kunnen we de bewoners een stem geven in alle ontwikkelingen die gaande zijn? Om dit te doen is het noodzakelijk om op een andere manier na te denken over wat het betekent om 'een stem' te hebben. Een manier die een stem hebben niet onlosmakelijk verbindt met een individuele, talige uiting. Het actie-onderzoek laat in plaats daarvan zien dat we een stem hebben ook kunnen begrijpen als iets dat tot uiting komt in de relaties en interacties tussen mensen en dingen; in de manieren waarop zij zich tot elkaar verhouden. Je stem uiten of protest laten horen kan zich ook voordoen in gedrag, in toenadering zoeken of juist van dingen wegblijven.

Het vraagt om nabijheid en interpretatie door anderen om wensen, behoeftes en verlangens op deze manier te kunnen zien. Er is een groep mensen die door hun werk of door andere relationele verbanden veel tijd doorbrengen in nabijheid van mensen met een verstandelijke beperking. Interpretatie van gedragingen en behoeften is voor een groot deel afhankelijk van deze mensen. Hun kennis als getuige-deskundige wordt echter onvoldoende meegenomen buiten de zorgcontext.

Meer ruimte maken voor de kennis van getuige-deskundigen lijkt afhankelijk te zijn van twee voorwaarden. Allereerst is de aanbeveling om nauwe contacten met deze getuige-deskundigen te onderhouden, net als dat wordt gedaan met representatieve organisaties van mensen met een verstandelijke beperking. Op de tweede plaats is het belangrijk om ook hun politieke rol te erkennen en faciliteren.

Het laatste inzicht dat dit verkennende onderzoek heeft opgeleverd is dat ons denken over wat kennis is met name wordt ingekleurd door een cognitieve, talige benadering. Bewoners van het Landpark laten echter zien dat er meerdere vormen van kennis zijn en dat met name belichaamde kennis van betekenis is voor bewoners. Vormen van kennis die verbonden zijn met de fysieke omgeving, met handelingen, in het hier en nu. Die vormen van kennis zou je moeten aanspreken als je mensen met een verstandelijke beperking wilt betrekken in beleidsvorming, -uitvoering en besluitvormingsprocessen. Dat kan door aan te sluiten bij de leefwereld van bewoners, maar ook door hier gerichte acties voor te ontwerpen. Fysieke interventies die abstracte vraagstukken van betekenis kunnen laten zijn voor de bewoners van het Landpark. Dat kunnen hele kleine dingen zijn als het plaatsen van bankjes waardoor bewoners meer gelegenheid hebben om bouwwerkzaamheden te volgen, het gezamenlijk ontmantelen van de kerkelijke elementen in de kapel en het witte lijnen kunstproject van Neeltje ten Westenend en Isis Boot die onderzocht wat gedeelde grond kan zijn op het Landpark. Deze onderzoekende rol van kunst en ontwerp op Landpark Assisië is tot nu toe echter onderbelicht gebleven.

bijlagen

Portret Tom

Tom is een kleine, wat tengere man van midden 60 met borstelig haar. Je kunt van zijn gezicht zijn emoties vaak goed aflezen. Boosheid, verwarring, verontwaardiging, maar meestal is hij goed geluimd en nieuwsgierig naar alles wat er om hem heen gebeurt.

Tom is een van de mensen die ervoor zorgde dat ik me welkom voelde op het Landpark. Hij begroet mij vrijwel altijd enthousiast. Hij vindt het gezellig als ik met hem meewandel op zijn route over het Landpark. En ik vind het fijn dat hij soms aan me vraagt of we volgende week weer gaan wandelen.

Ik ontmoet Tom op mijn eerste dag van het onderzoek in Ut Atuljee. Daar is hij bezig met een schilderij van een hond, dat hij naschildert van een uitgeprint voorbeeld op A4 papier. Dat naschilderen gaat maar lastig. Het is een moeilijk schilderij, vertelt Tom me meerdere keren.

Gestaag werkt Tom aan het schilderij door. Hij doet vaak een hele middag over 2 kleurvlakken. Dat komt niet alleen omdat hij langzaam en geconcentreerd werkt, maar vooral omdat hij veel aan de wandel is. Tom is een fervent roker. Hij heeft een pakje shag in een zwart leren etui in zijn broekzak zitten. Dat zwartleren etui ziet eruit alsof het al zijn halve leven dienstdoet. Regelmatig draait Tom een sjekkie en gaat hij even een stukje lopen.

Omdat ik zelf ook niet zo goed voor lange tijd in één ruimte kan stilzitten, vraag ik de eerste dag aan Tom of hij het goed vindt

als ik even met hem meeloop. Tom knikt enthousiast en zegt dat dat goed is.

In de weken die volgen zal ik dit nog vaker gaan doen. Niet alle begeleiders zijn even blij dat ik vaak met Tom meega als hij even gaat wandelen. Een begeleidster vroeg mij bijvoorbeeld een keer toen we terugkwamen van het gezondheidscentrum: *“Hij stelde zeker veel vragen aan je?”* Ze trok er een zorgelijk gezicht bij. Tom stelt inderdaad veel vragen. Regelmatig ook naar dingen die hij niet goed kan plaatsen.

Na een tijdje elke woensdag op het Landpark geweest te zijn, vraagt Tom elke keer als we elkaar tegenkomen: *“Je kent mij goed hé?”* Dan pakt hij mijn hand en brengt 'm naar zijn gezicht. Ik geef hem dan meestal een aai over zijn bol of even een kleine knuffel.

Tijdens de wandelingen die we samen gemaakt hebben, valt het me op dat Tom ongelooflijk veel kan vertellen over het Landpark. Hij heeft een enorm oog voor detail. Hij gebaarde me bijvoorbeeld een keer in het vroege voorjaar om dichtbij een tak te komen waar hij me wees op de knopjes van de blaadjes die toen net zichtbaar werden. En toen ik hem tijdens een andere wandeling vroeg wat hij van het witte lijnen kunstproject vond, vertelde hij me dat een aantal van de stoeptegels waarover zo'n lijn liep er binnenkort uit gaan.

Tom woont al sinds zijn zesde op het Landpark. Zijn goede vriend Sjaak, die ook in Ut Atuljee werkt, kent hij al sinds zijn

jeugd. Als ik hen met zijn tweeën grapjes zie maken probeer ik me wel eens voor te stellen hoe deze twee grijze mannen vroeger als jongetje al met elkaar bevriend waren en zich in deze zelfde ruimtes begaven. De fysieke stenen van het pand zijn hetzelfde gebleven. Deze twee mannen zijn er nog steeds. Maar verder is bijna alles anders.

Het lukt mij niet goed om erachter te komen hoe Tom al die veranderingen heeft ervaren door de jaren heen. Tom vertelt mij nooit een chronologisch verhaal en kan vragen over tijd maar lastig of vaak helemaal niet beantwoorden. Een schilder die op het Landpark een studio heeft, noemt Tom een Boeddhist. Iemand die helemaal in het hier en nu is. Maar toch is dit volgens mij maar de helft van het verhaal.

Het meeste waar Tom iets over vertelt tijdens de wandelingen is inderdaad gekoppeld aan een fysieke locatie: de renovatie van het hoofdgebouw die gepland staat, dat voor het hoofdgebouw vroeger een woonvoorziening stond, de locatie waar de nieuwbouw komt. Vanuit die fysieke plek kan hij vertellen over alles wat er vroeger was, hetgeen dat er nu is en alle plannen voor de toekomst waarvan hij weet heeft. Tijdens de wandelingen lopen verleden, heden en toekomst dus vaak ook door elkaar heen. Of beter gezegd: het lijkt wel alsof alle tijdslagen op de een of andere manier op hetzelfde moment aanwezig zijn...

“Ik heb een paal eruit getrokken! Ben ik sterk?” Tom komt enthousiast naar me toegelopen en neemt me naar het veld

waar de alpaca's lopen. Twee mannen zijn bezig een nieuw hek te plaatsen. Tom en een andere bewoner staan er letterlijk met hun neus bovenop. Ze houden allebei nauwlettend in de gaten wat de mannen aan het doen zijn.

De werkmannen betrekken Tom en de andere bewoner bij hun werkzaamheden. Een van de werkmannen vertelt me dat hij het gewend is dat ze bekijks trekken terwijl ze bezig zijn. “*Sommige bewoners*”, hij knikt met zijn hoofd naar Tom en de andere bewoner, “*hebben ook echt technisch inzicht*”.

Ik heb er mijn hoofd over gebroken waarom Tom zo gefascineerd is door alle werkzaamheden. Ik heb hem in de maanden dat ik op het Landpark heb doorgebracht namelijk vele uren zien staan kijken naar de mannen die nieuwe bomen voor het hoofdgebouw in de grond hebben gezet, de mannen die een alternatief toiletgebouw bij een woonvoorziening aan het maken waren, de mannen die een nieuw veld voor de alpaca's hebben gemaakt.

Als ik hem niet zag kijken naar die werkzaamheden, dan hoorde ik wel details van hem over het wel en wee van de nieuwe bomen, het veld voor de alpaca's, het nieuwe gras. Informatie die hij vast en zeker heeft gevraagd aan al die werkmannen of hen onderling heeft horen vertellen.

Af en toe hoor ik een anekdote dat Tom ook iets heeft beïnvloed in die werkzaamheden. Zo is het hek van de alpaca's iets

verplaatst, omdat Tom zei dat ze anders de bladeren van de bomen die rondom het veld staan zouden eten. En heb ik meerdere keren de anekdote gehoord dat het kruisbeeld nog steeds in de kapel hangt omdat Tom daar heel stellig over was.

Toen ik aan zijn begeleider vroeg of ik Tom in dit onderzoek meer intensief mocht volgen, ging zij niet meteen akkoord. In de begeleiding van Tom wordt een te grote betrokkenheid bij alle veranderingen die gaande zijn, ontmoedigd. Tom kan namelijk ook makkelijk overprikkeld en daardoor van slag raken door alles wat hij oppikt.

Af en toe heb ik daar een glimp van opgevangen. Maar ondanks het risico dat Tom van slag raakt door de hoeveelheid van informatie die hij krijgt, blijft hij de veranderingen en de werkzaamheden schijnbaar wel opzoeken. Zijn begeleider zei me dat ze onderling een lijfspreuk voor Tom hebben: *“Als alles goed gaat, dan vindt hij wel weer wat.”*

Wellicht zijn die urenlange observaties van alles dat verandert wel een manier om grip te houden op zijn leefomgeving? Of zoekt hij elke dag weer opnieuw naar bevestiging van hetgeen dat hij kent, van zijn bestaan en zijn wereld? Wellicht is hij ook gewoon een nieuwsgierige en een beetje een avontuurlijke man?

Zoals die ene keer dat hij me vol enthousiasme de nieuwe notenboom wilde laten zien. Op weg daarnaartoe kwamen we langs de oude manege. Ik vroeg hem of hij de kunstenaars wel

eens had gezien die daar zelf Tiny Huisjes aan het bouwen zijn. Die kende hij nog niet! Op mijn voorstel om te kijken of we even naar binnen konden gaan, ging hij gretig in.

Zo voelen de wandelingen met Tom voor mij soms als een gezamenlijke ontdekkingsstocht. Ik omdat ik nieuw ben op het Landpark en nieuwsgierig ben naar al die verschillende perspectieven op het leven hier. Tom omdat zijn grote opmerkzaamheid zich geconcentreerd heeft op de vierkante meters van het Landpark. Hij kent letterlijk iedere boom en ieder hoekje en merkt daardoor ook iedere tegel op die eruit gaat of erin komt.

Portret Henk en Gijs

Een aantal bewoners van AC Groen reed vroeger op John Deere wagens om bijvoorbeeld de borstelmachines en bladblazers naar de plek te brengen waar ze die dag zouden gaan werken. De bewoners moesten hiervoor wel eerst leren hoe ze de John Deere wagens moesten besturen én een certificaat halen. De begeleiders zaten er tijdens het rijden naast met een extra set gaspedaal en rem, zoals in een lesauto. In het begin van dit jaar moesten de John Deere wagens verzekerd worden. Toen de verzekeraar vroeg wat de status van het terrein is, antwoorde Prisma: 'privé met een publiek karakter'. Hierop concludeerde de verzekeraar dat het Landpark een openbaar gebied is. Het gevolg hiervan is dat je alleen verzekerd rond kan rijden, als je een officieel rijbewijs hebt. De bewoners mochten toen van de een op de andere dag niet meer de John Deere besturen met, zoals ik hoorde van begeleiders, escalaties tot gevolg. Eén van die bewoners is Gijs.

Gijs is een man van rond de 30. Hij is zeker 1,90m. lang, breedgebouwd, hij heeft een kaalgeschoren hoofd en heeft altijd een dikke, lange schakelketting om met daaraan een plaatje van een John Deere trekker. Ook heeft hij vaak T-shirts aan van het metaalbedrijf van zijn vader met daaroverheen een John Deere vest. Toen ik hem voor het eerst zag, dacht ik: als er iemand is die het erg moet vinden dat hij niet meer op de John Deere mag rijden, dan is het Gijs wel. Ik vroeg het hem en hij haalde alleen zijn schouders op. Ik was verbaasd, vindt Gijs het toch niet zo erg? Is hij eraan gewend dat dingen veranderen en is het kritieke moment voorbij? Durft hij zich niet te uiten

tegenover mij? Staan die kleren voor iets anders dan dat hij ook echt de John Deere wil besturen? Vanaf dat moment ben ik hem meer gaan volgen. Ik zie hem gedurende 4 maanden vrijwel wekelijks.

Gijs is geen prater. Op vragen van mij antwoordt hij meestal beknopt of soms helemaal niet. Een keer tijdens de lunchpauze vroeg ik hem bijvoorbeeld waar hij woont. Hierop gebaarde hij met zijn hand een richting uit en keek van me weg. Daarna vroeg ik hem of hij met aardige mensen samenwoont. Hij haalde zijn schouders op en richtte zijn blik op de grond. Ik vroeg hem of hij ook een vriend heeft op de woonvoorziening. "Nee" zei hij en hij sloeg zijn armen over elkaar terwijl hij naar de grond bleef kijken. Daarna liep hij van me weg naar de borstelmachine toe en ging hij weer aan het werk. De rest van de groep was nog gewoon pauze aan het houden.

Gijs lijkt wel het meest op zijn gemak te zijn als hij aan het werk is. Met zijn koptelefoon op en de lawaaierige machine aan zijn handen, loopt hij rustig in rechte lijnen over de straten en binnenplaatsen die de Groen groep schoonhoudt. Of als zijn begeleider Henk erbij is - als hij mee kan praten en lachen met de grappen die Henk initieert.

Henk is al jaren de begeleider van Gijs en je kunt zien dat de twee mannen goed op elkaar zijn ingespeeld. Vaak staat Gijs letterlijk vlak naast Henk. Een keer toen ik van een afstandje naar Henk en Gijs keek zag ik twee grote, stoere mannen,

een beetje stoffig en bezweet van het werken, die zo dicht bij elkaar staan dat de mouwen van hun T-shirts elkaar raakten. Onwillekeurig moest ik toen denken aan mijn zoontje die erg van knuffelen houdt en vaak nauw lichamenlijk contact nodig heeft om zijn emoties te kunnen reguleren. Ik vertelde Henk over deze associatie en hij vraagt me hoe oud mijn zoontje is. “*Bijna 3.*” zeg ik. Henk vertelt me dat Gijs nog wel jonger is in zijn sociaalemotionele ontwikkeling, “*eerder 1,5*”.

Ik denk weer aan Gijs. Met zijn kaalgeschoren hoofd, grote en brede postuur, schakelketting en werkkleding ziet hij er indrukwekkend uit. Het is moeilijk voor te stellen dat hij op sociaal-emotioneel vlak wordt ingeschat op 1,5 jaar. Ik kan het gedrag van een dreumes maar moeilijk rijmen met het beeld dat ik van Gijs heb, zijn stoere uiterlijk en zijn concentratie tijdens het werken met de borstelmachine. Terwijl ik dus toch onbewust aan mijn zoontje moet denken als ik hem naast Henk zie staan. Gek dat die twee tegenstrijdige gedachten en associaties samen kunnen gaan.

In gesprekken over het reilen en zeilen bij AC groen betreft Henk Gijs vaak bij het gesprek. De korte antwoorden van Gijs krijgen door de aanvullingen en vervolgvragen van Henk meer context. In de maanden dat ik Gijs heb gevolgd, heb ik me dan ook regelmatig afgevraagd in hoeverre ik echt hoogte kan krijgen van zijn ervaringen en voorkeuren zonder de bemiddeling van Henk in de gesprekken. Niet alleen omdat Henk de antwoorden van Gijs meer kleur geeft, maar ook

omdat hij letterlijk nieuwe mogelijkheden creëert voor Gijs en andere bewoners om nieuwe ervaringen op te doen.

Zo maakt Henk sinds kort met een groepje mannen van AC groen de hockeyvelden in Udenhout schoon. Dit doet Henk heel bewust. Hij vertelde me een keer dat er twee dingen zijn die hij heel belangrijk vindt. Het eerste is dat de mannen ook machinaal kunnen werken, dat ze serieus worden genomen en wat leren. Het tweede is dat hij met de jongens ook ergens anders dan het Landpark kan gaan werken en dat ze daar zichtbaar zijn, dat mensen hen daar zien. In Udenhout hadden ze eerst bijvoorbeeld een heel slecht beeld van het vroegere meisjeshuis, wat net zoiets als het Landpark is. “*Maar let maar op.*” zei Henk tegen me. “*Als ik daar met een paar mannen elke week kom werken, dan verandert dat hun beeld van hen.*”

Bovendien geeft Henk betekenis aan het werk dat ze gaan doen bij de hockeyvelden. In het gesprek tussen Henk, Gijs en mij over het werk op de hockeyvelden zegt Henk tegen Gijs: “*Gijs, jij vindt dat altijd wel spannend he? Iets nieuws. Maar als ik erbij ben dan komt het wel goed. Ze zijn daar ook echt heel blij als we komen. Ze hebben mannen als jou nodig, die goed kunnen werken. Nu is er namelijk maar 1 oude man die daar het werk helemaal alleen moet doen.*” Gijs kijkt blij, slaat zijn armen stevig over elkaar en laat een hoog lachje horen.

Wat betekent de rol van een begeleider als Henk in het samenleven op het Landpark? Heeft Gijs voldoende ruimte om

zelf te kiezen? Krijgt hij niet teveel voorgeschoteld vanuit de overtuigingen van iemand anders? Of is het voortdurende de nabijheid opzoeken van Henk ook een keuze? Wat betekent 'iets willen' voor iemand als Gijs?

Het vermogen om keuzes te maken kun je opvatten als iets individueels en rationeels. Keuzes maken als: "Ik ken mijn voorkeuren en weet dat ik graag dit wil, dat ik kies voor x." Vanuit deze opvatting zou je vraagtekens kunnen zetten bij de relatie tussen Henk en Gijs.

De vraag is alleen of deze opvatting van 'iets willen' wel past bij de manier waarop Gijs in het leven staat. Zou je ook kunnen concluderen dat Gijs juist aan handelingsvermogen wint in de relatie met Henk?

Henk vertelt me, nadat ik hem dit portret heb laten lezen, dat hij met dit soort acties als het schoonmaken van de hockeyvelden onderzoekt wanneer iets nieuws het leven van de bewoners verrijkt of wanneer het teveel is. Hij laat bewoners iets nieuws ervaren door het te gaan doen. Hij vertelt hen dan wel eerst dat het leuk en belangrijk is, maar houdt ruimte om dingen weer te veranderen.

Wat betekenen deze observaties in het licht van de veranderingen op het Landpark? Welke rol spelen begeleiders in die veranderingen, maar ook in de mogelijkheden van bewoners om de veranderende gemeenschap mee vorm te

geven? Hoe zou Henk het gesprek met de verzekeraar over de John Deere hebben gevoerd?

Portret Marja

Marja is een vrouw van middelbare leeftijd, ze heeft grote blauwe ogen, meestal een vissershoedje op en ze loopt met een rollator. Marja is erg betrokken bij alles wat er gaande is op het Landpark. Ze gaat hierover ook graag in gesprek, maar ze komt niet altijd makkelijk uit haar woorden. Haar zinnen zijn losse woorden of delen van zinnen die je als luisteraar zelf aan elkaar moet rijgen.

In de eerste maanden van het onderzoek zocht ik haar niet per se bewust op. Marja is namelijk snel geëmotioneerd en de spanning loopt makkelijk hoop bij haar op. Ik was bang dat ze gespannen zou worden van mijn aanwezigheid. Ook vond ik het wel eens lastig om goed naar haar te luisteren. Als Marja gespannen of enthousiast is dan praat ze namelijk op een geagiteerde manier met een vrij luide stem. Maar ondanks dat ik haar niet zelf opzocht, kwam ik haar wel vaak tegen. Marja is namelijk veel buiten en loopt zelf regelmatig een stukje over het terrein. Ook lijkt ze de mensen en dingen die ze niet kent juist op te zoeken, misschien uit nieuwsgierigheid? Of omdat ze grip wil houden op haar eigen leefomgeving?

Hoe vaker ik haar tegenkwam en hoe meer tijd ik met haar doorbracht, hoe meer ze leek te ontspannen in mijn aanwezigheid. Haar toon werd zachter, haar volume ging omlaag en zo kon ik beter naar haar luisteren en haar beter begrijpen. Hierdoor zag ik steeds meer dat ze naast haar gevoeligheid een grote vasthoudendheid en overtuigingskracht bezit. Regelmatig kwam het voor dat ik haar in onderhandeling

zag over dingen waarvan ze graag wilde dat ze nu gemaakt of geregeld werden, zoals bijvoorbeeld de rem op haar rollator, of een gat in de weg. Ook zag ik met de tijd dat ze precies weet op welke plekken ze moet zijn om alles goed in de gaten te kunnen houden. Ik herinner me het 24 uren bezoek van de wethouder. In de middag dronken we thee op de binnenplaats bij AC Groen, Marja was daar ook. Ze vertelde me toen, terwijl ze haar lichaam een beetje mijn richting op boog, dat ze de wethouder eerder in de middag al aan had zien komen lopen door de poort van de boerderij. Ze had hem toen de pas af weten te snijden door een andere route te nemen zodat ze hem kon begroeten. Ze keek er tevreden bij toen ze me dit vertelde.

Je komt Marja niet alleen tegen op het terrein, ze is ook vrijwel altijd aanwezig bij de gesprekken en bijeenkomsten over de veranderingen die gaande zijn op het Landpark. Ik heb haar in alle bijeenkomsten van het onderzoek nog nooit gemist - ze was er bij de startbijeenkomst, de 24 uren bezoeken, de werksessies. In het begin van het onderzoek liep het contact over deelname aan deze bijeenkomsten via Michael, maar vanaf einde zomer kwam ze ook zelf naar mij toen om te zeggen dat ik haar moest uitnodigen als ik weer iets ging organiseren.

Ik heb me vaker afgevraagd waarom Marja per se bij al die bijeenkomsten wil zijn. Ze leveren namelijk ook veel spanning bij haar op. Misschien wil Marja erbij zijn omdat ze in de bewonersraad zit en zich verantwoordelijk voelt? Maar er zitten wel meer bewoners in de bewonersraad en die zijn lang niet

allemaal bij al die bijeenkomsten. Misschien wil ze wel overal bij zijn omdat ze anders het gevoel heeft dat anderen iets meemaken wat zij niet weet? Gaandeweg vermoed ik ook dat ze bij deze bijeenkomsten wil zijn omdat ze zelf allerlei dingen in haar hoofd heeft zitten waarvan ze wil dat die veranderen of in ieder geval op de agenda komen. Ik ben dit pas gaan zien na ruim vier maanden, tijdens het nagesprek van de 24 uur van de wethouder.

Het nagesprek vond plaats in de kapel. Marja was erg gespannen bij de start van dit nagesprek. We zitten in een halve kring en bewoner Bram neemt de leiding in het nagesprek en vraagt aan iedereen of hij of zij zichzelf kan voorstellen. Een voor een stellen we ons aan elkaar voor. Als Marja aan de beurt is, schudt ze met een boos gezicht heftig haar hoofd. Haar ogen staan vol tranen. Ze wil niets zeggen en ze wil ook niet dat wij naar haar kijken. Michael probeert haar te kalmeren zodat ze weer deel kan nemen aan het gesprek. Hij vertelt ons dat Marja heel veel ziet en dat ze dit ook doorgeeft aan de beheerder bijvoorbeeld. Zodoende helpt ze de beheerder soms met dingen die hij over het hoofd ziet. Marja knikt heftig als Michael dit zegt en ze begint te praten. In losse woorden vertelt ze over straten met hobbels. Michael vult haar aan en legt uit dat ze de beheerder bijvoorbeeld heeft laten weten dat een deel van de straat kapot is. Dat merkt ze omdat daar de hele tijd met haar karretje over heengaait. Marja neemt het over van Michael en begint op geagiteerde toon te vertellen: “*Die stukken....van de midgetgolfbaan... die liggen nu gewoon weg*

te rotten!” het laatste stukje zin komt er in één keer uit. Michael legt uit dat er inderdaad stukken van de midgetgolfbaan bij de oude campingplekken liggen. Dat Prisma die gekregen heeft en dat die nog een plek moeten krijgen. Marja herhaalt weer dat er nu niks wordt gedaan met die stukken en dat ze gewoon liggen weg te rotten.

Ik hoor de emotie in haar stem en zie dat ze zich echt aangedaan voelt dat die stukken niet worden gebruikt. Haar toon vertelt mij iets dat het midden houdt tussen: “Wat zonde dat die stukken niet gebruikt worden!” en: “Wat zielig voor die midgetgolfbaanelementen om daar zo in weer en wind liggen!” Ik meen empathie te horen met de stukken midgetgolfbaan en een soort verontwaardiging dat er niets wordt gedaan met iets dat het Landpark heeft gekregen.

Pas toen vielen de puzzelstukjes van alle afzonderlijke ontmoetingen tussen Marja en mij in elkaar. Als ik Marja wandelend tegenkwam op het Landpark wees ze mij vaak op allerlei fysieke veranderingen: het bord over de aanleg van het natuurpark, een mozaïeken bankje dat zij onderhoudt. Ze wees er dan naar, vertelde me wat het is en liep weer door. Ik kon de betekenis van al die interacties niet goed te pakken krijgen. Eerst dacht ik dat zij mij gewoon wat dingen op het Landpark wilde laten zien. Maar met de tijd ben ik me steeds meer gaan afvragen in hoeverre het Landpark niet een wezenlijk onderdeel is van haar zijn. Dat het gat in de weg, of de delen van een midgetgolfbaan die ongebruikt in de regen en zon liggen, een

directe invloed hebben op haar leven, op wie zij is. Verder deed mij haar emotie in het nagesprek met de wethouder ook beseffen dat zij al die dingen waarschijnlijk pas kan loslaten als iemand feitelijk het probleem oplost. Als de midgetgolfbanen worden aangelegd, als het gat in de weg wordt gedicht. Tot die tijd zal zij blijven herhalen dat er iets mee gedaan moet worden.

Anderhalve maand na het nagesprek met de wethouder spreek ik de begeleider die ook de bewonersraad coördineert. Ik leg haar bovenstaande gedachtegang voor en zeg haar dat mensen het Landpark wel eens een dorp noemen, maar dat ik de leefomgeving van veel bewoners toch maar moeilijk kan vergelijken met hoe ik mijn buurt ervaar. Ik pak de auto, de fiets en trek eropuit om te werken, iets leuks te gaan doen, om iemand op te zoeken. Zelden heb ik meer dan 3 dagen achter elkaar alleen maar in mijn eigen buurt doorgebracht. Voor Marja en veel andere bewoners is dit echt anders. Het is niet zo dat zij nooit het Landpark verlaten, maar het gros van de tijd zijn zij daar. Werken, wonen en vrijetijd, het meeste speelt zich op de vierkante meters van het Landpark. De begeleider beaamt dit. Ze legt uit dat om iets te begrijpen van wat het Landpark betekent voor veel bewoners, je het Landpark beter kunt vergelijken met een achtertuin in plaats van een buurt.

Ik stel me dit eens voor. Hoe zou het zijn als iemand golfbaanelementen in mijn achtertuin neerlegt? Ik hoor via-via dat de woningbouwvereniging die stukken heeft gekregen, maar ik weet niet precies wie die stukken heeft gekregen en

wat er mee gaat gebeuren. Vervolgens liggen die elementen daar maanden achter elkaar, in weer en wind. Ik kaart dit verschillende keren aan bij de woningbouwvereniging en krijg alleen te horen dat ze nog een plekje gaan krijgen en dat het op de agenda staat. Ondertussen blijven ze in mijn achtertuin liggen en kan ik alleen maar hopen dat ze op een gegeven moment inderdaad een plek gaan krijgen.

Portret van Jimmy en van de Sloopschuur

Het is een zonnige middag. Samen met 4 mannen en 1 begeleidster van AC groen zijn we de randjes van de paden over het veld voor het hoofdgebouw netjes aan het maken. Eén iemand heeft een schop en schoffelt de randjes van het pad een beetje los waardoor de grotere stenen aan het oppervlakte komen. Die grote stenen rapen we dan op en doen we in een bak. Als de bak vol is, wordt deze geleegd in de fietskar. Af en toe fietst iemand heen en weer naar de parkeerplaats om daar de stenen op een grote bult te leggen. De begeleidster werkt mee en let erop dat het werk netjes gebeurt en het resultaat goed is. Ik doe ook mee. Ik ben vooral bezig om de grote stenen op te rapen en in de bak te gooien.

Onder het werk door zijn alle mannen, behalve één, op harde toon aan het praten. De sfeer is positief, een beetje uitgelaten, de zon schijnt en ik merk aan de mannen dat ze het fijn vinden om fysiek bezig te zijn. Dat vertellen ze me ook als ik onder het werken door aan hen vraag waarom ze graag bij AC groen werken.

Jimmy is de jongste van de groep en voert de boventoon. Hij wil mij veel vertellen, vraagt veel aan de begeleidster, maar roept ook voortdurend losse opmerkingen tegen de andere mannen, zoals *"Hoe is het met je voet?!"* Jimmy vertelt mij dat hij van Mercedesen houdt en vertelt ook veel over de ontmoetingen die hij heeft met vrijwilliger Hans. Hij vertelt me dat hij van hem wel eens een biertje mag drinken en dat ze die middag samen met de bus het plastic weg gaan brengen. Hier heeft hij heel

veel zin in. Hij wil mij de hele ochtend de sloopschuur laten zien waar hij samen met Hans wel eens wasmachines sloopt. Maar telkens als hij me mee wilt nemen, besluit hij toch nog even het werk af te maken. Voordat hij de kans heeft gekregen mij de schuur te laten zien, is het tijd voor de lunchpauze. Er is geen ruimte meer in het ritme van de ochtend om nog even de sloopschuur te bekijken. Ik vind dat jammer, want het woord sloopschuur wekt mijn nieuwsgierigheid.

Een paar weken later zie ik Jimmy weer. Het is begin juni en ik ben net terug van twee weken vakantie. Van een afstand hoor ik hem hardop zeggen: *"Het lijkt wel een terras hier!"* en hij kijkt naar de parasol die nu bij het bankje voor de sloopschuur staat. Als ik iets dichterbij ben, maar nog steeds zeker 10 meter van hem verwijderd ben, ziet hij mij en zwaait hij enthousiast. *'Ik mag weer naar de harmonie!'* zegt hij luid en enthousiast als ik dichterbij ben gekomen. *'Wat fijn!'* antwoord ik hem. *'Ja, maandag begin ik weer! Maandagavond. Je moet maar een keer meekomen! Met Henk. Dan kun je een keer komen kijken.'* Hij vertelt alles op luide en enthousiaste toon met een heel blij gezicht.

Binnen in de sloopschuur roept iemand Jimmy of hij even wil komen helpen. Jimmy loopt naar binnen en ik volg hem. In de sloopschuur is van alles te zien, overal liggen verschillende soorten spullen: een half uit elkaar gehaald wasmachine staat in de hoek, verschillende planken hout staan rechtop in een zelfgemaakte kast naast de ingang, een professioneel ogende

zaagmachine staat achterin de ruimte, in verschillende bakken zijn ijzer, stroomdraden en andere dingen gesorteerd en er hangen foto's aan de wand van verschillende bewoners samen met de vrijwilliger Hans waar ik Jimmy eerder over hoorde vertellen. Je kunt duidelijk zien dat er gewerkt wordt, maar ook dat de werksfeer informeel is. De spullen die er staan geven mogelijkheden om verschillende dingen op te pakken. Er is niet één duidelijk afgebakende activiteit, maar er zijn verschillende losse projecten. Ook zorgen de foto's die overal hangen voor een persoonlijke sfeer. Je kunt op de foto's zien dat de bewoners, vrijwilligers en een aantal begeleiders lol hebben met elkaar en ook een aantal uitstapjes samen hebben gemaakt. Jimmy vertelt me hoe hij de wasmachines uit elkaar haalt en ik begrijp dat het meer gaat om ontmantelen dan om slopen, het is namelijk een precies klusje.

De man die vroeg of Jimmy naar binnen wilde komen is ook een vrijwilliger. Hij legt mij uit dat de ruimte wordt gerund door Hans en een andere vrijwilliger en dat hij er ook heel vaak is. Terwijl hij mij dit vertelt, vraagt Jimmy hem steeds of hij een filmpje op zijn telefoon wil laten zien van zijn loopeenden. De man heeft thuis een aantal loopeenden in zijn achtertuin en Jimmy is gek op die eenden. Hij geeft me zijn telefoon en ik zie op het filmpje drie eenden die in hoog gras staan. "*Kijk, nu kijken ze alleen maar, maar straks gaan ze zo 'sjoep!' weglopen.*" vertelt Jimmy me lachend en hij wijst met zijn vinger de route na die de eenden gaan lopen. Ik zie de eenden na wat aarzeling inderdaad in ganzenpas door het hoge gras de weg vinden naar de straat

naar het huis van de vrijwilliger toe. Het is een aandoenlijk gezicht en ik lach met Jimmy mee.

In de weken die volgen bezoek ik de sloopschuur nog vaker. Een paar keer omdat Jimmy me uitnodigt om even binnen te komen. Een keertje omdat in de sloopschuur een specifieke zaagmachine staat waarmee een andere vrijwilliger samen met bewoner Tom een klein randje van een houten plankje af kan zagen. Een andere keer omdat Hans mij meeneemt om me te laten zien wat ze allemaal doen daar. Hij vertelt me dat ze op bestelling bibliotheekkastjes maken die mensen in hun voortuin kunnen zetten, dat hij zichzelf ook wel een beetje een kunstenaar voelt en samen met een andere kunstenaar af en toe hier sculpturen maakt en dat ze verschillende apparaten uit elkaar halen zodat het gerecycled kan worden. Hij legt me uit dat ze nu voor zo'n 4 bewoners bijna een volwaardige dagbesteding hebben gecreëerd. Ik kan merken dat hij trots is op de plek.

Ik probeer in kaart te brengen hoe de sloopschuur precies is ontstaan, ik vind het namelijk een bijzondere plek. Ik zie dat de vrijwilligers goed contact hebben met een aantal begeleiders van hout, groen en van de boerderij. Er gaat materiaal, machines en mensen heen en weer tussen deze plekken. Een aantal mannen brengen de helft van de dag door bij AC groen en de andere helft bij de recycleschuur. Spullen die ze bij De Snuffelhal niet kunnen verkopen worden uit elkaar gehaald in de recycleschuur. Geld van het ingeleverde oud ijzer gaat in het

potje van de boerderij. Een zaag die niet in de houtwerkplaats past staat in de recycleschuur. Het lijkt alsof tussen deze plekken professionele zorg en persoonlijk contact op vrijwillige basis in elkaar overvloeien.

Van de begeleiders van AC groen begrijp ik dat de recycling activiteiten ooit onderdeel waren van AC groen. Toen de samenstelling van AC groen veranderde, waren er op een gegeven moment echter te weinig bewoners die de recycling activiteiten konden doen. De paar bewoners die dat wel leuk vonden, liepen toen het risico die activiteit kwijt te raken. Onderling hebben deze begeleiders en de betrokken vrijwilligers toen geregeld dat de twee vrijwilligers de huidige ruimte kregen en dat ze daar de recycling activiteiten voort konden zetten met de bewoners die daar veel plezier uit halen. De recycling activiteiten werden toen gecombineerd met de bezigheden van de vrijwilligers, zoals het maken van kunstwerken, het repareren van fietsen en het maken van bibliotheek kastjes.

Ik vermoed dat een aantal bewoners veel waarde hechten aan de activiteiten in de sloopschuur en hun contact met de vrijwilligers daar. Door alle foto's die ik in de sloopschuur zie hangen, door het feit dat Jimmy altijd zo enthousiast vertelt over zijn contact met Hans, maar ook omdat in de kantine van AC groen een schema hangt wie op welke dag mee mag rijden om verschillend soorten afval naar de milieustraat te brengen. Dit is altijd wel een onderwerp van gesprek tussen die mannen

- ze lijken zo'n ritje een uitje te vinden en kijken uit naar de dag waarop zij mee mogen met de bus.

Op een middag in juni zit ik in de kantine van AC groen en ben ik in gesprek met vrijwilliger Hans. Hans vertelt me over wat ze met een aantal bewoners doen. *"Je bouwt een band met die jongens op"*, zegt hij tussen neus en lippen tegen me en daarna nog zachter *"...dat is mooi."* Begeleider Henk komt de kantine binnen terwijl we in gesprek zijn en zegt tegen Hans dat iemand naar hem toe was gekomen omdat hij ook graag dagbesteding bij de recycleschuur wil doen. Ze hebben het erover dat de plek steeds populairder wordt onder bewoners en Henk zegt dat er dan misschien een medewerker bij moet. Ik merk aan Hans dat het idee om een medewerker van Prisma naast zich te krijgen hem niet echt aanspreekt, hij zegt: *"Dat weet ik nog niet.... Ik weet niet of dat echt nodig is."* Henk vervolgt en zegt dat als hij daar alleen met 4 bewoners staat het niet meer te verantwoorden is. Hans protesteert lichtelijk door te zeggen dat het heel veel uitmaakt welke bewoners er zijn: *"Als ik met deze club daar sta - en hij knikt met zijn hoofd naar de mannen die nu aan tafel zitten - dan kan ik hen makkelijk aan. Als iemand op de sloopschuur wil komen werken, moet 'ie wel wat kunnen."* Henk beaamt dat het uitmaakt welke bewoners er staan.

Hans vervolgt dat het voor hem belangrijk is dat alles goed georganiseerd blijft. Hij vertelt dat de schuur eerst een rotzooi was, maar dat hij alles goed georganiseerd heeft: de schroeven hier, de boutjes daar. Hij zegt dat sommige medewerkers

daar helemaal geen aandacht voor hebben en refereert aan een voorbeeld van afgelopen maandag dat twee nieuwe medewerkers het oud ijzer hebben weggebracht en daarbij ook het gedeelte waar je geld voor krijgt op de hoop van het afval hebben gegooid. Zo zijn ze 100 euro misgelopen. *“Dat geld is niet voor mij, maar ik vind het niets dat ze daar niet op letten.”* zegt Hans. Henk en Hans besluiten dat als er een begeleider bij komt dat het dan belangrijk is wie er bij hen komt werken en dat diegene ook gevoel moet hebben voor het werk. Hans maakt daarna een grapje dat hij ook wel eens een bank heeft moeten corrigeren omdat Henk die niet goed had gemaakt. Henk lacht met hem mee.

De sloopschuur is één van de plekken op het Landpark waar er op kleine schaal en grotendeels informeel geregelde manier, contacten ontstaan tussen mensen buiten de professionele zorg, de bewoners en hun begeleiders. Het is tegelijkertijd voelbaar dat deze plek allereerst niet onomstreden is, maar ook dat de status zoals 'ie nu is niet definitief is. Ik begrijp uit de gesprekken dat de plek niet zomaar is ontstaan maar dat de verhoudingen zoals ze nu zijn zich in de tijd hebben moeten uitkristalliseren. Betrokken begeleiders en de vrijwilligers hebben hun verhoudingen tot elkaar uit moeten vinden, bewoners hebben zich thuis moeten voelen op de plek, de activiteiten die de vrijwilligers met de bewoners ondernemen hebben met de tijd vorm gekregen. Ook neemt met het groter worden van de populariteit van deze plek onder bewoners de druk op de informele sfeer toe. De vragen die Henk bijvoorbeeld

stelt: tot wanneer is deze plek zoals 'ie nu georganiseerd is nog te verantwoorden? Wat kunnen we leren van een plek als de sloopschuur in het licht van de ambities om een meer diverse gemeenschap op het Landpark te creëren? Welke kennis geeft de praktijk van de sloopschuur ons in het denken over nieuwe vormen van zorg en samenleven?

Portret Chris

Ik ontmoet Chris tijdens mijn eerste dag op het Landpark. Ik kom Ut Atuljee binnen en zie een lange, slanke en netjes geklede man van eind 60. Hij staat naast het raam en is aan het breien. Tijdens het breien beweegt hij van zijn ene been naar het andere, terwijl zijn handen ritmisch door blijven gaan. Hij is bezig met een lange sjaal, die nu al tot de grond rijkt. De sjaal is net zo breed als een breipen en heeft verschillende kleuren: zacht mintgroen, roze, paars. De zachtheid van de wol, de pastelkleuren... Alles vormt zo'n groot contrast met zijn man-zijn en de onrust in dat grote lichaam. Het is een beeld dat me haarscherp bij blijft.

In de weken die volgen, kom ik vaker bij Ut Atuljee en altijd zie ik Chris breien. Soms staand, maar meestal zittend. Ritmisch beweegt hij zijn handen - omslaan, doorhalen, af laten glijden. Zijn breisels zijn recht en foutloos. Af en toe legt hij zijn breiwerk even neer om uit het raam te kijken, naar mensen die voorbij komen lopen, naar de alpaca's verderop in de weide. Soms wikkelt hij een bolletje wol helemaal af om het bolletje daarna weer op te wikkelen. Om de zoveel tijd zet hij de spullen op zijn tafel recht, het bolletje wol hier, het breiwerk opgevouwen in de andere hoek van de tafel.

Tijdens de lunch verplaatsten zijn bewegingen zich van het continue ritme van het breien naar hoe hij zijn lunch voorbereid en eet. Zijn handen zijn vrijwel altijd bezig: om het bord recht te zetten, het mes en vork er recht naast te zetten, zijn kopje er recht boven te plaatsen, zijn brood in gelijkmatige stukken te snijden. Hij

herhaalt een beweging vaak een aantal keren, toch gaat er wel een doelmatigheid en een precisie uit van zijn handelingen.

Chris kan niet praten, maar hij weet mij en de begeleiding wel haarfijn duidelijk te maken wat hij nodig heeft. De communicatie tussen ons bestaat er vaak uit dat hij mij een opdracht geeft. Hij gebaart dan op dwingende wijze dat hij het papieren hoesje van mijn theezakje graag wilt hebben, of dat ik een deur open moet maken waar meer wol ligt. Maar hij wijst ook regelmatig naar zijn breiwerkje waarna hij zijn duim naar me opsteekt als een soort bevestiging dat hij het goed heeft gedaan. Ik knik dan vaak en zeg hem dat het er goed uitziet. Of ik vraag hem of ik het breiwerk even mag aanraken of van dichterbij mag bekijken. Hij staat dit altijd toe en laat me dan vaak ook andere breiwerken zien die in de lades van zijn tafel zitten.

Ik vraag me alleen af of het resultaat echt heel belangrijk is voor hem. Een keer had hij te dunne pennen gebruikt voor de wol. De wol was op, de sjaal af, maar de begeleidster zei hem dat hij zijn breiwerk af moest halen en andere pennen moest gebruiken. Er zaten te grote gaten in het breiwerkje door de te kleine pennen. Bovendien was de wol op, dus kon ze hem ook geen nieuwe bol meer geven. Chris haalde toen meteen, zonder blikken of blozen, zijn hele breiwerkje eraf om daarna weer opnieuw te beginnen.

Ik heb het idee dat het ritme van het breien rustgevend is voor hem. Het is namelijk goed zichtbaar wanneer er spanning bij hem opbouwt. Hij gaat dan steeds harder en sneller heen en

weer bewegen terwijl hij ondertussen af en toe met getuile lippen lucht opzuigt. Tijdens de lunch worden deze bewegingen vaak groter en daarna, als hij weer aan het breien is, zakken ze wat weg. Het lijkt een fragiel evenwicht te zijn.

De corona pandemie treft ook het Landpark. Een aantal weken zijn vrijwel alle AC's dicht, zo ook Ut Atuljee. In deze weken ben ik alleen maar buiten op het Landpark. Zodoende ontmoet ik andere bewoners en andere begeleiders. Als Ut Atuljee weer open is, zijn er een tijdje een aantal wisselingen in de begeleiding die op de woensdag bij Ut Atuljee werken. Het ontmoedigt mij een beetje om elke week opnieuw uit te leggen wie ik ben en te vragen of ik even mee mag kijken. Daar bovenop wisselen er ook een aantal bewoners die op Ut Atuljee werken omdat de corona bubbels op een gegeven moment worden losgelaten. Dit bij elkaar zorgt ervoor dat voor mij de drempel groter voelt om naar Ut Atuljee te gaan, dat mijn aandacht zich verplaatst naar andere bewoners en begeleiders en dat mijn contact met Chris verwatert.

Zo wordt Chris in mijn onderzoek steeds minder zichtbaar. Ruim twee maanden zie ik Chris helemaal niet. Dan rond koningsdag zie ik hem nog één keer. Twee bewoners hebben een *drive in* feestje georganiseerd bij Lokaal 12. Een busje met muziek en discolampen komt een half uurtje voorrijden. Het hele terras is vol, de sfeer is uitgelaten, een heel aantal bewoners en begeleiders zingen en dansen mee met de muziek. Chris zit een beetje achteraan op een stoel. Met een

nors gezicht beweegt hij heen en weer. Niet op de maat van de muziek. Chris neemt heel duidelijk niet mee aan het feestje.

Ik stel me het leven van Chris voor: 's ochtends op de woonvoorziening ontbijten, naar Ut Atuljee lopen, daar de hele dag werken, aan het eind van de middag weer terug naar de woonvoorziening, avondeten en naar bed. Vrijwel de hele dag begeeft Chris zich in een soort capsule. Er is vrijwel altijd een laag tussen hem en mij, tussen zijn wereld en die van mij: het gebouw van de woonvoorziening, het gebouw van de dagbesteding, de begeleiding rondom hem heen en misschien is zijn continue bezigheid met het breiwerk ook een soort bubbel.

Ik had Chris tijdens de looptijd van het onderzoek natuurlijk bewust kunnen opzoeken, maar ik werd vaak opgeslokt door al het andere dat gaande was. Mijn routes hebben zich nooit toevallig gekruist met zijn vaste banen.

En dit geldt niet alleen voor Chris maar voor het grootste deel van de bewoners van het Landpark. Er wonen ongeveer 250 mensen op het Landpark. Ik ben maar een fractie van de hele gemeenschap tegengekomen in de maanden dat ik op het Landpark was. Wat betekent hun onzichtbaarheid voor buitenstaanders in de context van de veranderingen die gaande zijn? Hoe kun je elkaar kennen als spontane ontmoetingen met het grootste deel van de gemeenschap vrijwel niet zullen ontstaan? Waar zit de behoefte van Chris, en die vele anderen? Hoe krijgen we die beter in beeld?

Ik ben Ilse en dit is mijn verhaal. Op dit moment woon ik op Landpark Assisië. Ik heb hier mijn eigen woning en alle zorg die ik nodig heb dicht bij mij in de buurt. Dat is voor mij heel belangrijk en het heeft voor veel rust in mijn leven gezorgd. Ik heb een lange weg afgelegd om er nu zo bij te kunnen zitten.

Vanaf mijn twaalfde heb ik op verschillende woonvoorzieningen gewoond. Ik heb niet aan alle woonvoorzieningen goede herinneringen over gehouden. Op een locatie, een ouderinitiatief, werd er bijvoorbeeld te veel zelfstandigheid van mij gevraagd. Dit gaf bij mij veel spanningsaanvallen. Bij weer een andere locatie woonde ik samen met alleen maar LVB-jongeren, jongeren met een licht verstandelijke beperking. Hier had ik mijn eigen appartement, maar ook dit was een heftige tijd. Er viel altijd wel wat te beleven, dat was de positieve kant, maar ik heb er veel trauma's opgelopen. Er was veel agressie op de woning en een enorme wisseling in personeel. In 6 jaar tijd heb ik 60 verschillende begeleiders zien komen en gaan!

Ook ik uitte mijn spanning in agressief gedrag. Alleen was die agressie tegen mezelf gericht. Dan knipte ik mijn haren af bijvoorbeeld, of deed mijzelf pijn. Op een gegeven moment zijn al die spanningen zo hoog opgelopen dat ik op de crisisafdeling terecht ben gekomen op de Hindeloop. Daar heb ik zo'n 4 maanden gezeten en die periode heeft mij heel goed gedaan. Het fijnste van de crisisopvang was de regelmaat en de rust, maar vooral dat ik even helemaal niets meer hoefde te doen. Ik werd helemaal verzorgd, hoefde alleen nog maar te leven.

Die totale afhankelijkheid had ik toen echt nodig. Eindelijk een periode waarin ik niet meer op mijn tenen hoefde te lopen. Ik heb die tijd echt als een nieuwe start ervaren.

Je moet van me weten dat ik heel veel oppik. Als iemand zwanger is bijvoorbeeld, merk ik dat altijd meteen, soms zelfs voordat diegene het zelf weet. Maar omdat ik zoveel oppik, ben ik snel overprikkeld. Die spanning bouwt zich op in de tijd totdat ik een keer ontplof. Zo'n escalatie is nodig om de spanning kwijt te raken. Daarna kan ik er weer een tijdje tegenaan.

Nu heb ik dat gelukkig veel minder. Ik heb minder vaak escalaties, ben niet meer agressief. Dat komt omdat ik nu mijn eigen woning heb met alle zorg dicht in de buurt, maar vooral vanwege mijn vriend en schoonfamilie. Nu weet ik voor wie ik het doe. De eerste periode dat ik op het Landpark woonde, was tijdens de eerste corona lockdown. Mijn vriend en ik hebben toen 4 maanden samengewoond in mijn woning hier. Dat was heel fijn. We hadden heel veel vrijheid om te doen op het terrein wat we maar wilden. In de toekomst wil ik graag samenwonen met hem hier op het terrein.

Op het Landpark hoor ik tot de bewoners van zogenaamd 'hoog niveau'. Hierdoor voel ik me ook wel eens een spreekbuis voor bewoners hier op het Landpark die geen stem hebben. Als ik dingen signaleer waarvan ik denk dat ze anders of beter kunnen dan neem ik geen blad voor mijn mond. Ik ben namelijk niet op mijn mondje gevallen. Als ik vind dat er iets moet veranderen

dan weet ik bij wie ik dat moet aankaarten en ben ik ook niet bang om me uit te spreken. Zo heb ik bijvoorbeeld voor elkaar gekregen dat de AC's nu minder sluitingsdagen hebben.

Vooraf de periode tussen Kerst en Oud & Nieuw was het voor mij belangrijk dat de AC's gewoon open zijn. De feestdagen brengen namelijk veel drukte, prikkels en stress met zich mee. Dan is het extra belangrijk dat het gewone weekritme in de tijd ertussen gewoon door kan gaan. Dit geldt niet voor mij, maar is ook voor andere bewoners belangrijk. Vroeger waren er bijvoorbeeld altijd een paar bewoners die met hun broodtrommel de hele dag voor het AC zaten terwijl het AC dicht was. Dat is toch triest?!

Ze zeggen dan wel dat ik van hoog niveau ben, maar ik vind het vervelend als begeleiders tegen mij zeggen dat ik me naar mijn niveau moet gedragen. Ik woon niet voor niets hier en ik werk niet voor niets bij een AC in plaats van bij een sociale werkplaats! Als LVB-er zit je een beetje tussen een AC en de sociale werkplaats in. Dat is soms best lastig. Maar ik zou ook niet willen dat er bijvoorbeeld een speciaal AC wordt gemaakt voor alleen maar LVB-ers. Dat levert veel te veel onrust op.

Wat betreft de begeleiding van jongeren die licht verstandelijk beperkt zijn, denk ik dat er wel dingen beter kunnen.

Bijvoorbeeld met allerlei veranderingen die gaande zijn. Ik hoor alles, krijg van alles mee, maar voor mij is het heel belangrijk dat dingen duidelijk zijn. Dat zijn ze alleen heel vaak niet als mensen onderling over dingen praten. Dus ik zeg: of je communiceert

op een heldere manier wat er gaat veranderen, of je zorgt ervoor dat ik het niet hoor.

Ook wat betreft de toegankelijkheid van het terrein kunnen er dingen beter. Ik zit in een rolstoel en heel veel dingen zijn nog niet rolstoeltoegankelijk. Zo is er bij mijn AC geen rolstoeltoegankelijk toilet. Ik heb dit al heel vaak tegen de teamleider gezegd. Maar ja, niet alles is meteen op te lossen. Toch kunnen dingen soms op een heel eenvoudige manier anders worden gemaakt. In het hoofdgebouw waren de handdrogers bijvoorbeeld zo opgehangen dat ik ze niet kon gebruiken. Ik vertelde dat tegen de facilitaire dienst en zei dat als ze een kwartslag gedraaid worden ze wel bruikbaar zijn voor iemand die een rolstoel zit. Twee weken later waren de handdrogers een kwartslag gedraaid.

Ik zou willen dat ik vaker en eerder wordt betrokken bij hoe dingen worden ingericht, want dan kan ik meteen zeggen of iets wel of niet werkt voor iemand in een rolstoel. De grindpaden voor het hoofdgebouw waren bijvoorbeeld totaal niet te berijden met een rolstoel. Waarom hebben ze niet gewoon met mij in de ontwerpfase een paar testbaantjes aangelegd die we dan uit konden proberen?! Dan had je nu niet alle paden aan hoeven te passen omdat ze niet rolstoeltoegankelijk blijken te zijn.

Portret Patrick

Ik ben Patrick en dit is mijn verhaal. Ik ben 43 jaar oud en woon op Landpark Assisië. Ik houd veel van dieren, ben politiek betrokken en zet me in voor het verbeteren van mensen- en dierenrechten.

Op Landpark Assisië zorg ik voor de dieren, zoals mijn koeien Menna en Elvis. Het is niet toevallig dat één van mijn koeien Elvis heet. Ik ben namelijk een groot fan van Elvis. Niet alleen vanwege zijn muziek, maar ook vanwege zijn levensverhaal. Elvis was vroeger een gewone man die goede muziek kon maken. Met de komst van zijn tweede manager veranderde Elvis. Zijn nieuwe manager was een zakenman die hem tot steeds meer en grotere resultaten dwong. Elvis bezweek onder deze druk, zijn leven ging erdoor onderuit. De officiële diagnose was dat hij onderuitging door een familiale afwijking. Wat zou de echte reden zijn, zijn genen of de maatschappelijke druk?

Ik ken ook zo'n kantelpunt in mijn leven. Vroeger was ik een gewone jongen. Ik had een rustig leven en voelde me in harmonie met de wereld om me heen. Tussen mijn 12^e en 18^e heb ik leren praten. De ellende begon alleen op mijn 19^e. Toen stopte mijn logopedie, moest ik uit het doveninstituut en kwam ik bij Prisma terecht. De eerste jaren ging het nog redelijk goed, maar door de bezuinigen, het beleid van Mark Rutte en meer specifiek: de afschaffing van de sociale werkplaatsen, kreeg ik steeds minder ruimte. Ik zou graag helemaal op zichzelf wonen, buiten de zorg, maar de maatschappij is te snel en te veeleisend geworden om mee te kunnen komen.

Na jaren knokken om aan alle regels te voldoen, woon ik nu zelfstandig op Landpark Assisië. Hier heb ik mijn draai gevonden. Ik heb mijn twee koeien en poezen die altijd vrij over het Landpark rondlopen omdat dieren vrij rond moeten kunnen lopen.

Mijn eigen huis is de enige plek waar ik rust voelt. Hier luister ik muziek, kook ik vegetarisch en volg ik het nieuws. Maar zodra ik één stap buiten de deur zet spelen er twee gedachten door mijn hoofd. Eén: Wat is de maatschappij toch verschrikkelijk, er is zoveel leed. En twee: Laat ik er maar het beste van maken. Dit ziet ik als mijn levensdoel - iedere dag de wereld een beetje beter maken, ook al kost me dit heel veel energie.

Mensen noemen mij wel eens de apostel van het Landpark. Misschien komt dit omdat ik veel met mensen praat over mijn ideeën en meningen. Maar mensen moeten wel luisteren en dat kunnen ze vaak helaas maar slecht. Ik zou willen dat er een cursus luisteren bestond voor die mensen.

Goed luisteren doe je door belangstelling te hebben, interesse te tonen en de tijd te nemen. Dan pas kun je echt goed luisteren. Luisteren doe je niet alleen maar met je oren, maar ook door goed te kijken, door te ruiken, te voelen. De vijfde stap van goed luisteren komt na het luisteren zelf, namelijk het uitvoeren van wat er in het gesprek is besproken.

Zelf zie, hoor, ruik en voel ik heel veel. Ik heb alleen regelmatig het gevoel dat ik onderschat word. Mensen kijken te veel naar

labels en niet naar de persoon zelf. Ik houd niet van labels waar ik niks aan heb. 'Apostel' mogen mensen me wel noemen, maar 'autist' voelt als een onderschatting.

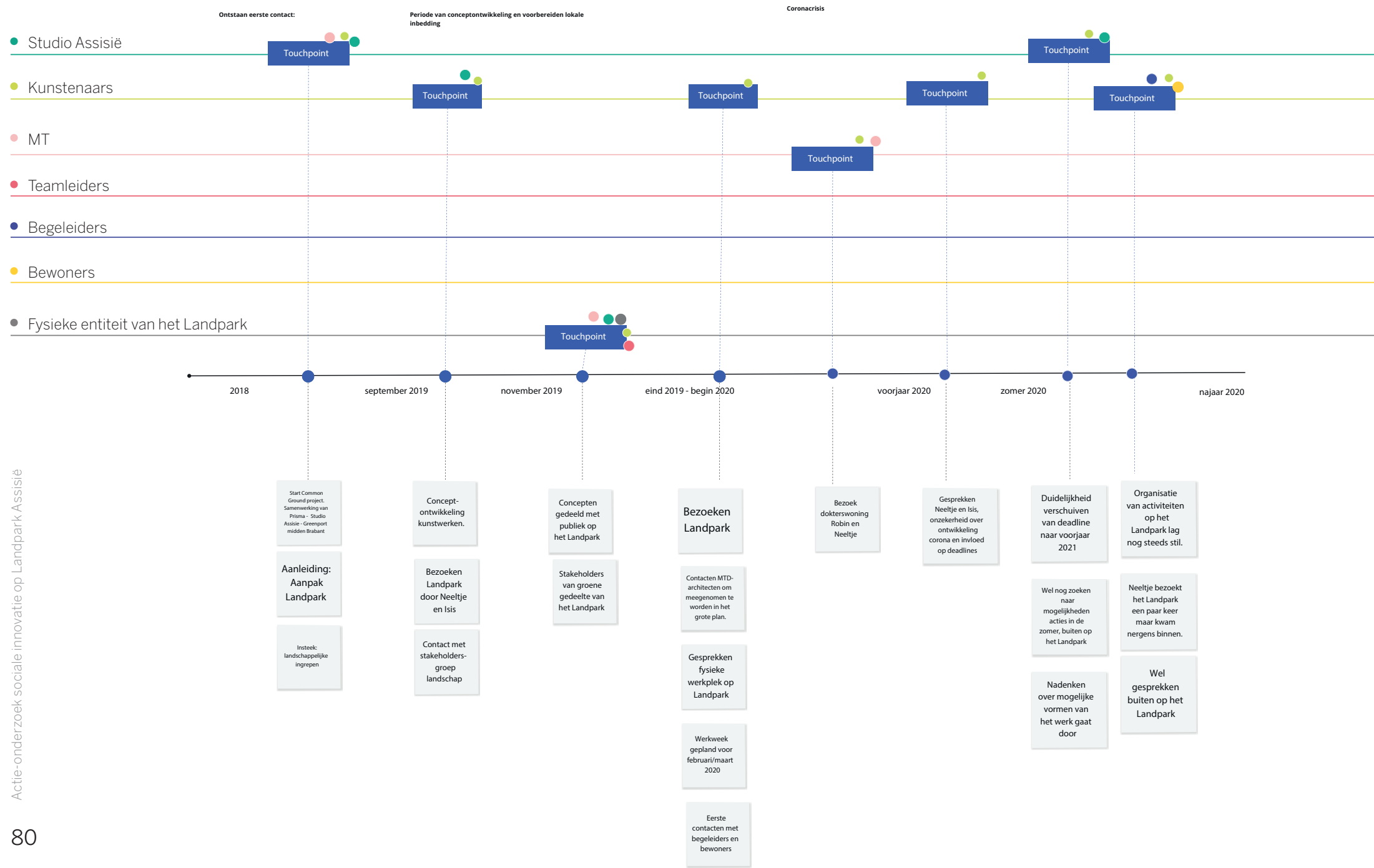
Ook vinden sommige mensen dat ik te veel aandacht heb voor alle dingen die slecht gaan. Ze zeggen dan dat ik me moet richten op de 80% van de dingen die goed gaan, niet op de 20% dat fout gaat. Maar waarom zou ik mijn aandacht en energie besteden aan de 20% dat goed gaat? Ik kan me beter inzetten voor de 80% van de dingen die nog niet goed zijn!

Wat betreft de veranderingen die gaande zijn op het Landpark ben ik erg betrokken. Ik zoek de mensen op die op het Landpark komen wonen of werken en ga met ze in gesprek. Ik vind het wel jammer dat bewoners altijd alleen maar betrokken worden *nadat* besluiten genomen zijn. Het feit dat niet alle bewoners mee kunnen praten, betekent niet dat *iedereen* niet mee kan of wil praten. Ik zou ook graag betrokken willen worden op het moment dat er een besluit genomen wordt en niet alleen achteraf. Zo kan ik namelijk beter de bedoeling snappen waarom bepaalde keuzes gemaakt worden.

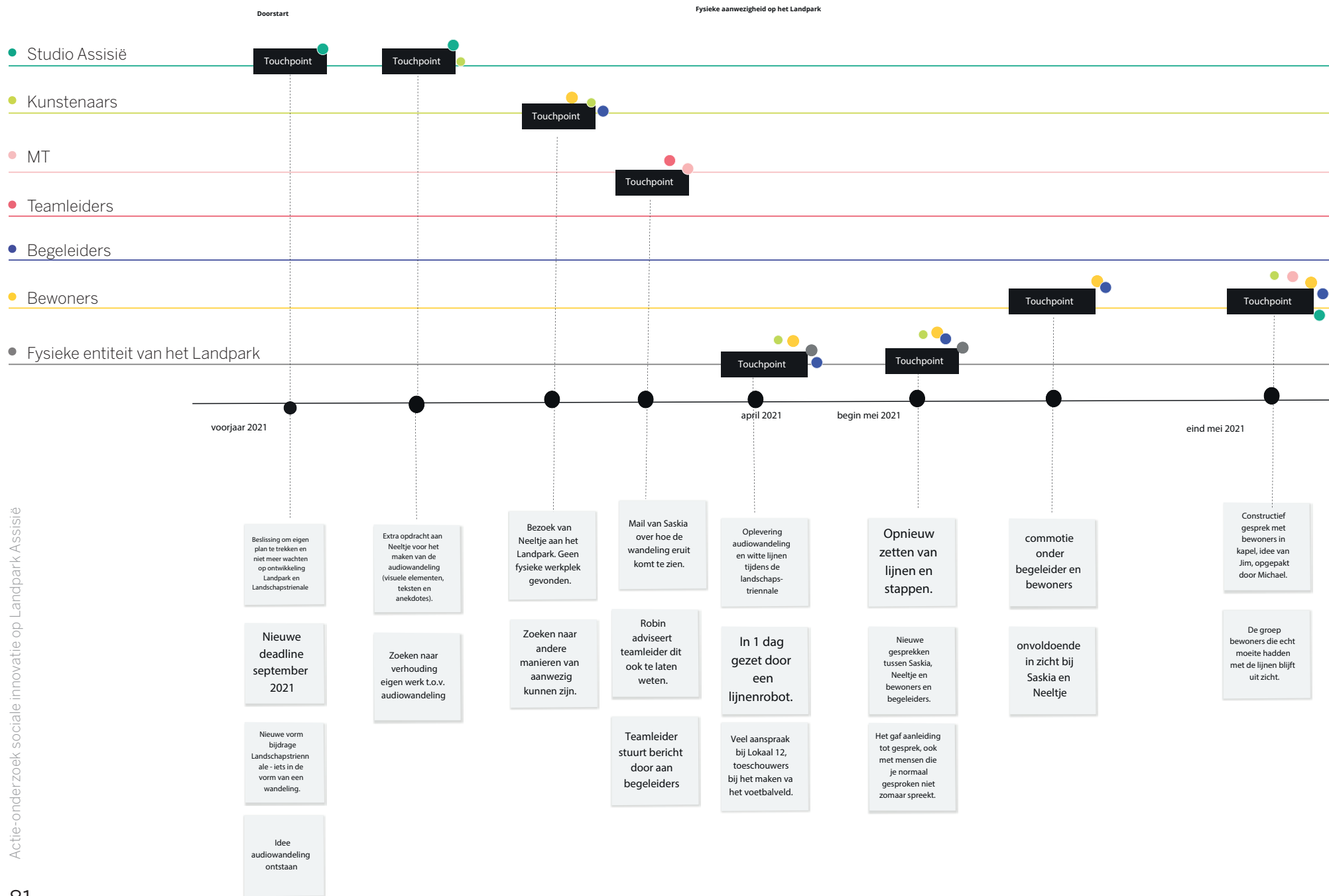
Bijvoorbeeld het zonnepanelenveld dat Prisma heeft aangelegd. Het is allemaal mooi en prachtig al die plannen, maar ze zijn niet goed doordacht. Als je echt duurzaam wil zijn moet je gewoon minder energie gebruiken.

De mogelijkheid om betrokken te kunnen zijn is niet vanzelfsprekend. Daar zouden de mensen die beslissingen maken zich meer bewust van moeten zijn. Volgens mij gaat macht niet alleen over macht hebben, maar ook over macht serveren. Net als met een restaurant. Als een ober een bord eten serveert aan iemand en diegene kan of wil dat bord niet aannemen, dan bereik je niets. De ober blijft met het bord eten zitten en degene aan tafel krijgt zijn eten niet. Macht is niet iets dat je in je eentje bezit. Macht bestaat alleen maar in een cirkel van geven en aannemen.

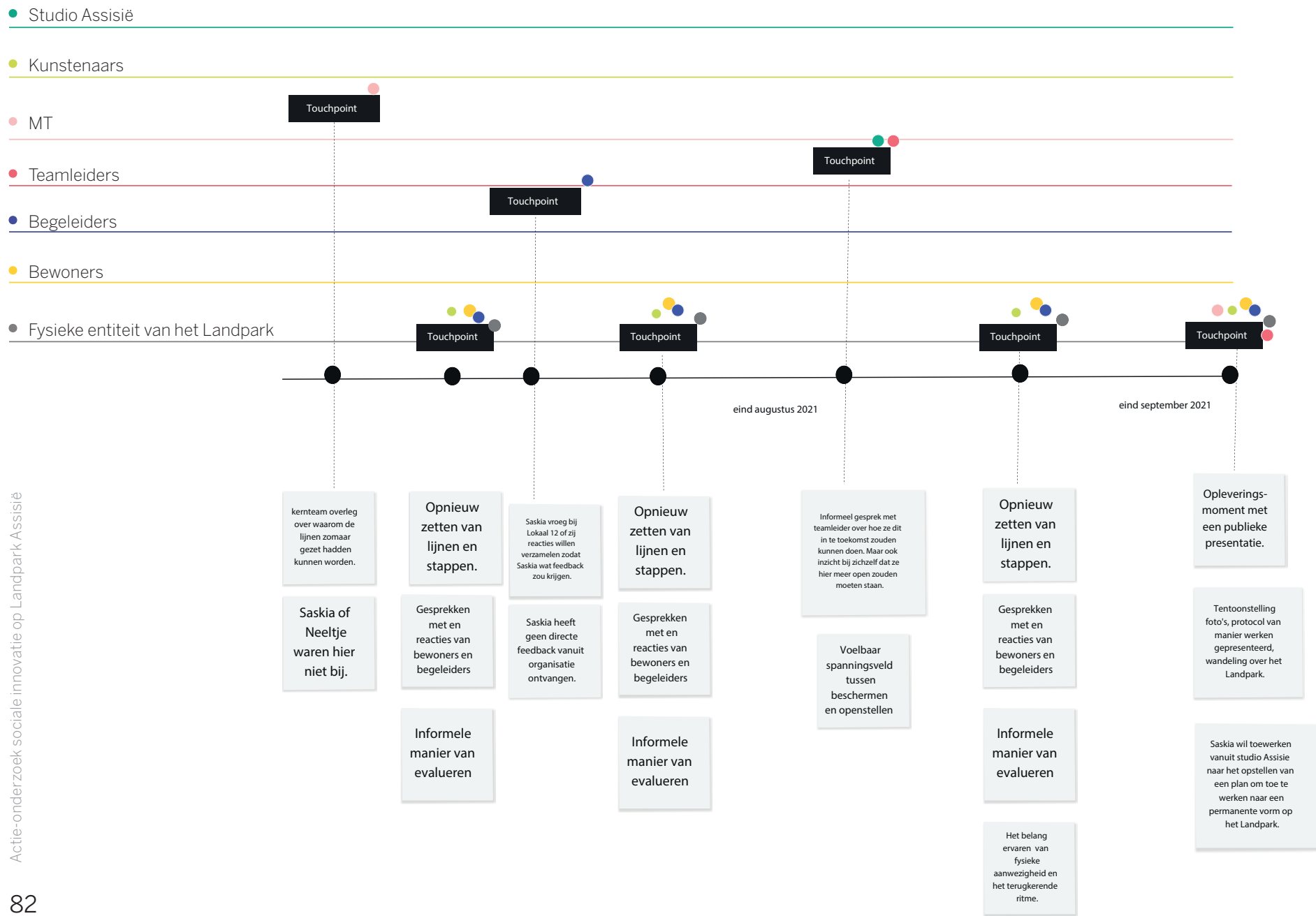
Tijdslijn ontwikkeling kunstinterventie, detail 2018 tot najaar 2020

Tijdslijn ontwikkeling kunstinterventie, detail voorjaar 2021 tot mei 2021

Tijdslijn ontwikkeling kunstinterventie, detail mei 2021 tot september 2021

Referenties

Bos, G.F. (2016). *Antwoorden op andersheid. Over ontmoetingen tussen mensen met en zonder verstandelijke beperking in omgekeerde-integratiesettingen*. Dissertatie. Vrije Universiteit Amsterdam. Online beschikbaar via <http://dare.uvu.nl/handle/1871/53873>

Bos, G.F., Kal, D., Abma, T.A. & Tromp, T. (2019). *Werken aan nieuwe ontmoetingen in de marge*. NTZ. Nederlands tijdschrift voor de zorg aan mensen met een verstandelijke beperking, 45(4), 235-254

de Haan, S. (2020). An Enactive Approach to Psychiatry. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 27(1), 3-25. [doi:10.1353/ppp.2020.0001](https://doi.org/10.1353/ppp.2020.0001).

Johnson, M. (2015). Embodied understanding. *Frontiers in Psychology*, 6, 875. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00875>

Kolen, M., & Vosman, F. (2016). De zorgprofessionals als drager van publieke moraal. Een zorgethisch perspectief op zorgprofessionals als getuige deskundige in de alle- daagse omgang met lvb-jongeren. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met verstandelijke beperking*, 42(2), 93-107. <https://doi.org/10.18352/jsi.543>

Kunneman, H. (2017). *Amor Complexitatis. Bouwstenen voor een kritisch humanisme - deel 2*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Mazzei, L.A. & Jackson, A.Y. (2017). "Voice in the agentic assemblage." *Educational Philosophy and Theory* 49: 1090–1098. <https://doi.org/10.1080/00131857.2016.1159176>

Simplican, S. C. (2015). *The capacity contract: Intellectual disability and the question of citizenship*. University of Minnesota Press

van Goidsenhoven, L. & De Schauwer, E. (2020). Listening Beyond Words: Swinging Together. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 22(1): 330–339. <http://doi.org/10.16993/sjdr.756>

van Goidsenhoven, L. (2021). *Ongehoord. Over kleine interacties wanneer woorden niet vanzelfsprekend zijn*. Antwerpen: Uitgeverij EPO

van Manen, M. (1997). *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy*. London, ON: Althouse Press & Albany: SUNY Press.

van Manen, M., & Li, S. (2002). The pathic principle of pedagogical language. *Teaching and Teacher Education*, 18(2), 215-224. [https://doi.org/10.1016/S0742-051X\(01\)00065-8](https://doi.org/10.1016/S0742-051X(01)00065-8)

Waldenfels, B. (2004). Bodily experience between selfhood and otherness. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 3, 235-248. [DOI:10.1023/B:PHEN.0000049305.92374.0B](https://doi.org/10.1023/B:PHEN.0000049305.92374.0B)

Referenties

Waldenfels, B. (2011a). In place of the other. *Continental Philosophy Review*, 44, 151-164. DOI: [10.1007/s11007-011-9180-y](https://doi.org/10.1007/s11007-011-9180-y)

Waldenfels, B. (2011b). *Phenomenology of the Alien: Basic concepts*. [Kozin, A. & T. Stähler. Trans]. Evanston, Illinois: Northwestern University Press

Colofon

Dit is een uitgave van de Universiteit voor Humanistiek

Universiteit voor Humanistiek

Kromme Nieuwegracht 29
3512 HD Utrecht
T (030) 239 01 00
F (030) 234 07 38
E info@uvh.nl

Tekst

Laura Mudde
Gustaaf Bos

Fotografie

Laura Mudde (kleurenfoto's)
Neeltje ten Westenend (zwart wit foto)

Ontwerp

Kitty Molenaar

Publicatiedatum

februari 2022

Dit onderzoek is mogelijk gemaakt door bijdrage van de Provincie Brabant, Gemeente Haaren, Gemeente Tilburg, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Broeders Penitenten